

Armin Mikos v. Rohrscheidt

armin@turystykakulturowa.org

Gnieźnieńska Szkoła Wyższa Milenium, Wydział Nauk Społecznych,
KulTour.pl Poznań

Interpretacja dziedzictwa we współczesnej turystyce kulturowej. Cele i założenia, poziomy i wymiary programów, rodzaje podejmowanych działań

Słowa kluczowe: dziedzictwo, interpretacja dziedzictwa, turystyka kulturowa, zarządzanie turystyką, terminologia turystyczna.

Abstrakt:

Artykuł jest kontynuacją serii analiz poświęconych interpretacji dziedzictwa w turystyce kulturowej. Po dwóch poprzednich, odnoszących się do jej dziejów i obszarów oraz wymiarów dziedzictwa najczęściej będących jej przedmiotem, ten tekst skupia się na samych działaniach interpretacyjnych i ma charakter systematyczny. We wprowadzeniu prezentowany jest rozwój badań nad interpretacją dziedzictwa przez ostatnie 60 lat, przy czym wskazano ich główne ośrodki i środowiska, autorów oraz najważniejsze podejmowane przez nich problemy. W pierwszej części przedstawiono ogólne założenia współczesnej interpretacji dziedzictwa w kontekście turystycznym. Część druga opisuje jej zidentyfikowane poziomy, ilustrując je studiami przypadków. W trzeciej zostają zidentyfikowane najważniejsze wymiary czy warstwy programów interpretacyjnych oraz wskazane przedsięwzięcia turystyczne, w których te są wykorzystywane. Zadaniem opracowania jest dostarczenie uporządkowanej wiedzy twórcom programów interpretacyjnych i samym interpretatorom oraz uporządkowanie fachowej terminologii w tym obszarze zarządzania w turystyce kulturowej.

Wprowadzenie

Podstawy współczesnej interpretacji dziedzictwa opisał Freeman Tilden [1957], którego książka po 60 latach od pierwszego wydania ukazała się w języku polskim [Tilden 2019] i tym samym jest dostępna dla każdego interpretatora. Jego teoria interpretacji, opisana w tym dziele głównie za pomocą zasad ilustrowanych przykładami, stała się punktem wyjścia przy opracowywaniu większości koncepcji dla instytucji i profesjonalnych programów interpretacyjnych dla pojedynczych obiektów – najpierw w USA, a potem także w Europie – o czym świadczy przywoływanie tego dzieła m.in. w koncepcjach muzeologicznych i zarządzania dziedzictwem, a także w organizacyjnych strategiach zarządzania i rozwoju [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2019a]. Teoretyczne podstawy interpretacji rozwinęli inni jej badacze [m.in. Uzzell 1995; 1998; Moscardo 1999; Knudson, Beck i Cable 2002; 2011; Howard 2003; Hems i Blockley 2006]. Szerszym badaniom poddano także socjologiczny kontekst pracy interpretatorów [m.in. Uzzell 1992; Machlis i Field 1992]. Istotny, choć pośredni wkład w rozwój koncepcji interpretacyjnych mieli badacze, którzy poświęcili swoje prace zjawiskom tworzącym kluczowe konteksty interpretacji, takim jak rozumienie przeszłości i podejście do jej prezentacji [Lowenthal 1985] czy rozwój i patologie przemysłu dziedzictwa [Hewison 1986]. Ponadto liczne opracowania poświęcono wykonywaniu interpretacji dziedzictwa w bezpośrednim kontakcie z turystami, m.in. przez przewodników, pilotów wycieczek, animatorów i muzealnych edukatorów, przy czym najwięcej miejsca

zajmują w nich rozważania i wskazówki dotyczące treści i organizacji doświadczenia turystycznego kreowanego i powstającego w wyniku kontaktu z dziedzictwem, metodyce pracy tych interpretatorów oraz formom partycypacji samych turystów w procesach interpretacyjnych [m.in. Falk i Dierking 2000; Simon 2010; Smith i Holmes 2012; Mikos v. Rohrscheidt 2014].

W świetle dużej dynamiki zmian w życiu współczesnych społeczeństw, ale również tak znacznego rozwoju refleksji nad samą interpretacją dziedzictwa nie dziwi fakt, że po upływie pół wieku pojawiły się inne, nierzadko dalece zmodyfikowane podejścia zarówno do jej założeń, jak i jej praktycznego organizowania. Jedno z nich proponuje Russell Staiff [2014]. Wychodząc od „drastycznych” różnic między światem Tildena i jego odbiorców z połowy XX wieku – krajowych turystów ery analogowej, a czasami wszechobecnej informacji, technologii Web. 2.0., mediów społecznościowych oraz masowej turystyki międzynarodowej (i związanych z nią daleko większych różnic kulturowych między dziedzictwem i odbiorcami jego przekazów) stwierdza on potrzebę zmiany założeń i „parametrów”, a nawet (tak to należy rozumieć) paradygmatów dzisiejszej interpretacji. Wieloletnia obserwacja różnic w podejściu do dziedzictwa turystów – widzących je tak często jako coś dla nich nieoczekiwanego – oraz jego ujmowania i przekazywania przez zarządców zorganizowanych „programów” interpretacji i pracujących dla nich interpretatorów, którzy preferują metody i techniki bazujące na procesach poznawczych, skłaniają Staiffa do ponownego przemyślenia relacji między ludźmi a miejscami i świadectwami dziedzictwa. Na jej podstawie stawia on pytanie, co właściwie dziś umożliwia przekształcanie doświadczenia dziedzictwa w coś wyjątkowego dla jego odbiorcy i co – z drugiej strony – może prowadzić do zupełnej bezpłodności tego doświadczenia. Efektem jest autorskie ujęcie interpretacji dziedzictwa kulturowego jako rodzaju oczarowania człowieka przeszłością, jednocześnie wybiegającego w przyszłość jego i społeczeństwa. Do tego niezbędne jest zainteresowanie i zaangażowane uczestników interpretacji poprzez sięgnięcie w głąb ich rzeczywistej indywidualności. Na tym tle można budować doświadczenia kulturowe i nie tylko w oryginalnych „miejscach dziedzictwa” oraz w muzeach, ale także w filmie czy teatrze – i na takiej podstawie ewentualnie oceniać ich efektywność. W konsekwencji Staiff ujmuje interpretację dziedzictwa inaczej niż jako Tildenowski *proces* wydobywania i ujawniania informacji o obiekcie, realizowane przez jednego interpretatora posiadającego naturalny autorytet. Widzi ją raczej jako *system* reprezentacji i tworzenia znaczeń, czerpiący z rozmaitych źródeł. Według niego dojrzała interpretacja (a nie tylko interpretator jako jej wykonawca), zamiast dostarczania gotowych „przekazów” powinna bardziej uwzględniać i respektować różnice kulturowe, brać pod uwagę wrażliwość swoich uczestników, wciągać ich w rozmowę i zadawać im pytania. Musi także odnosić się do indywidualnych preferencji odwiedzających, ich biografii i ich kulturowych kontekstów. Taka interpretacja winna jednocześnie zachować swoje służebne zadanie nadawania dziedzictwu sensu (sensów?), budować doświadczenie turysty i sprawić mu przyjemność. Powyższy przykład kontestacji i redefinicji może być zdaniem autora uznany za dobre uzasadnienie, by – doceniając zasługi twórcy teorii interpretacji dziedzictwa i czerpiąc z jego dorobku tam, gdzie jego tezy pozostają aktualne – w możliwie najszerszym wymiarze uwzględnić wiedzę uzyskaną później, podejścia najlepiej odpowiadające potrzebom i oczekiwaniom współczesnego człowieka oraz zmienionym warunkom zarządzania dziedzictwem i organizowania turystyki kulturowej. Daje też powód, by w jej nowych koncepcjach znaleźć miejsce dla metod i technik dawniej nieznanych, a dziś wręcz nieodzownych dla wielowymiarowego przekazu treści i zaangażowania już nie odbiorców, lecz uczestników interpretacji. Ciekawe, że w tak szerokim rozumieniu i z zasadą dopuszczenia jej uczestników jako współautorów rozumienia, doświadczenia i tłumaczenia, założenia interpretacji dziedzictwa stykają się z konceptem hermeneutycznym Hansa-Georga

Gadamera [1960], który ten filozof wypracował w trzy lata po pierwszym wydaniu pracy Tildena (szerzej o tym w części poświęconej poziomom interpretacji).

W międzyczasie interpretacją dziedzictwa w turystyce zajęli się badacze. Powstały środowiska skoncentrowane wokół redakcji wyspecjalizowanych czasopism. Wśród nich – ze względu na wysoki poziom koncentracji na tej właśnie problematyce – wiodącą rolę odgrywają amerykański „Journal of Interpretation Research” [JIR 2019 www] wychodzący od 1996 r. oraz publikowany od roku 2006 roku „Journal of Heritage Tourism” [JHT 2019 www]. Problematyka ta jest również przedmiotem analiz publikowanych relatywnie często w kilkunastu innych czasopismach naukowych, szczególnie w „Journal of Cultural Heritage” [JCH 2019 www], wychodzącym od 1994 roku „International Journal of Heritage Studies” [IJHS 2019 www], czy ukazującym się od 2006 r. roczniku „International Journal of Intangible Heritage” [IJIH 2019 www]. Do interpretacji dziedzictwa (a przynajmniej uwzględniając zagadnienia dotyczące turystów jako jej beneficjentów) odnoszą się też prace i publikacje komitetu eksperckiego ICOMOS [ICIP 2019 www].

Ostatnie dwadzieścia lat to też czas silnego wzrostu i towarzyszącej mu integracji środowisk praktyków – profesjonalnych interpretatorów, który to proces jest silnie wspierany przez badaczy. Celem tego współdziałania jest organizowanie konferencji praktyków, wymiana doświadczeń i prezentacja nowych koncepcji, metod i technik interpretacji, opracowywanie programów kształcenia interpretatorów i realizacja szkoleń, a w niektórych przypadkach [BI 2019 www] także opracowywanie gotowych programów interpretacyjnych dla obiektów i obszarów. Najważniejsze z nich to amerykańska National Association for Interpretation [NAI 2019 www], europejska Interpret Europe [IE 2019 www], brytyjska Association for Heritage Interpretation [AHI 2019 www], australijska Interpretation Australia [IA 2019 www] i niemiecka akademie Bildungswerk interpretation [BI 2019 www]. Popularyzacji ich działań i przekazowi treści służą także prowadzone przez nie witryny internetowe.

We współpracy autorów koncepcji i środowisk interpretatorów opracowano zarówno standardy i gotowe koncepcje planowania interpretacji dla obszarów i obiektów [m.in. Veverka 1994, Carter 2001], jak i szczegółowe programy szkoleń dla interpretatorów [m.in. Ludwig 2012; Tilkin 2014], a także dziesiątki praktycznych podręczników interpretacji dziedzictwa. W tej dziedzinie prym wiodą Amerykanie, Australijczycy, Brytyjczycy i Niemcy. Stworzone przez nich podręczniki [m.in. Wearing i in. 2007, *Sharing our Stories* 2007; *Standards* 2008; *Engaging* 2016; Ludwig 2003; 2008; 2014 i inne] uwzględniono w poniższej analizie poziomów i wymiarów interpretacji dziedzictwa dla turystów. Warto zauważyć, że w ostatnich latach pojawiają się także pierwsze polskie podręczniki. Wprawdzie tylko jeden z nich [Mikos v. Rohrscheidt 2014] odnosi się wprost do interpretacji dla turystów, jednak inne [Hajduk i in. 2014; Zarzycka 2016] zawierają wskazówki cenne także dla osób obsługujących wycieczki lub gotowe propozycje działań interpretacyjnych w odniesieniu do dziedzictwa lub do ich planowania i realizacji w wybranych obiektach gromadzących jego świadectwa, takich jak muzea.

Przedmiotem rozbudowanych analiz stały się ponadto żywa interpretacja dziedzictwa w obiektach gromadzących jego materialne świadectwa [Magelssen 2007; Jackson i Kidd 2011] czy wykorzystanie nowoczesnych technologii w interpretacji dziedzictwa [Neto 2012; Othman 2012; Rahman i Beng Kiang 2017; Rueda-Esteban 2019; inni]. Wreszcie pojawiły się systematyczne badania i szczegółowe koncepcje dotyczące efektywności interpretacji z punktu widzenia celów i założeń gospodarzy miejsc dziedzictwa, w tym ustalania jej kryteriów i sposobów mierzenia wyników w relacji do kompetencji samych interpretatorów. Tę problematykę podejmowali m.in. Chris Ryan i Keith Dewar [1995], Stephen Wearing i in. [2007] czy Betty Weiler i Samuel Ham [2006; 2010].

Niniejszy tekst jest próbą streszczenia i analizy dorobku wymienionych badaczy i praktyków w odniesieniu do interpretacji dziedzictwa odbywającej się w związku z aktywnościami turystycznymi, jego celem jest też przedstawienie typologii rodzajów działań podejmowanych w ramach jej programów. Natomiast ze względu na swój zakres wskazany w tytule, autor artykułu nie uwzględnia nowoczesnych i wartościowych form interpretacji dziedzictwa, które nie są bezpośrednio związane z turystyką, jak interpretacyjne portale muzealne wykorzystujące multimedialne formy prezentacji dziedzictwa i edukacji na jego temat, które z pewnością wpisują się w kilka z przedstawionych w tym tekście jej warstw czy wymiarów [zob. m.in. Marshall 2014].

Zakres działań objętych wspólnym pojęciem „interpretacji” w dzisiejszej turystyce kulturowej jest bardzo szeroki, ponadto wchodzi one w skład rozmaitych spójnych programów lub są realizowane niezależnie od siebie. Poszczególne przedsięwzięcia różnią się m.in. wielością interpretowanych aspektów dziedzictwa (programy jedno- lub wielowarstwowe), sposobami przekazu i objętością treści, długością trwania, stosowanym rejestrem językowym, stopniem zaangażowania uczestników, wreszcie poziomem obiektywności: od jednostronnych i „dogmatycznie” zgodnych z centralną polityką kulturalną lub forsowaną polityką historyczną do świadomie otwartych na narracje alternatywne i interpretacje odbiorców, a nawet prowokujących dyskusje i spory. Dodatkowym problemem dla systematycznego opisu może być sporna terminologia. I tak teoretycy edukacji oraz instytucje edukacyjne stosują ścisły podział metod, technik i narzędzi nauczania, podczas gdy większość organizacji i federacji interpretacji dziedzictwa posługuje się szerokimi definicjami metody interpretacyjnej. Według nich jest nią każde medium osobowe lub nieosobowe (angażujące interpretatora lub nie), służące emocjonalnemu i intelektualnemu skomunikowaniu zasobu dziedzictwa i publiczności [m.in. *Standards and Practices* 2008, s. 3]. W tak szerokim spektrum mieszczą się zarówno metody znane z klasycznych i nowych teorii edukacji (lekcje, wykłady, formy opisu, prezentacje, warsztaty, projekty partycypacyjne), programy typowe dla organizacji uczestnictwa w kulturze (jak ekspozycje i spektakle), przedsięwzięcia z dziedziny marketingu kultury (transmisje elektroniczne czy witryny internetowe) jak i oferty współczesnej turystyki kulturowej, w tym wycieczki, eventy turystyczno-kulturowe, programy stacyjne (m.in. szlaki kulturowe) i pobytowe dla zamkniętych grup, pakiety tematyczne, zorganizowane zwiedzanie (w tym przewodnictwo), modułowe mikroeventy tematyczne, gry terenowe oraz materialne produkty będące przedmiotem sprzedaży: pamiątki i gry dystrybuowane w fizycznej postaci, publikacje turystyczne (przewodniki) oraz płatne albo bezpłatne tematyczne aplikacje.

Na treść niniejszego artykułu składają się: prezentacja i wyjaśnienie założeń współczesnej interpretacji dziedzictwa, analiza jej programów wykorzystywanych w turystyce lub specjalnie tworzonych dla jej uczestników pod kątem preferowanych poziomów przekazu i percepcji jej treści oraz identyfikacja i analiza poszczególnych wymiarów, to jest rodzajów podejmowanych działań, którym towarzyszy odpowiedni dobór technik. Temu celowi odpowiada trójdzielny podział tekstu.

Ogólne założenia współczesnej interpretacji dziedzictwa

W swoim fundamentalnym dziele *Interpreting Our Heritage* Tilden w lakonicznej postaci zapisał sześć zasad interpretacji dziedzictwa, których rozwinięciu i uzasadnieniu poświęcił całą tę publikację. Ich treść w polskim przekładzie Agnieszki Wilgi [Tilden 2019, s. 44] brzmi następująco:

1. Interpretacja dziedzictwa będzie jałowa, jeśli nie połączy tego, co prezentuje i opisuje, z osobowością i doświadczeniem odbiorcy.

2. Samo podanie informacji nie jest interpretacją. Interpretacja to ujawnianie znaczeń ukrytych pod informacją. Choć interpretacja zawsze zawiera element informacji, są to dwie całkiem odrębne kategorie.

3. Interpretacja jest sztuką obejmującą wiele dziedzin. Każdej zaś sztuki do pewnego stopnia można się nauczyć.

4. Głównym celem interpretacji nie jest nauczanie, lecz pobudzanie do myślenia.

5. Interpretacja powinna mieć na celu przekazanie wizji całości, a nie tylko części. Jej adresatem powinien być człowiek w całej swojej złożoności.

6. Interpretacja skierowana do dzieci (mniej więcej do dwunastego roku życia) powinna być nie tyle okrojona i uproszczoną wersją prezentacji dla osób dorosłych, ile raczej działaniem opartym na całkiem odrębnych przesłankach. Najlepiej jest opracować osobny program dla młodych odbiorców.

Kompetentnej aktualizacji oraz uzupełnienia zasad Tildena dokonali Larry Beck i Ted Cable [2002, wydanie rozszerzone w 2011], w swoim podręczniku skierowanym do twórców programów interpretacji i ich profesjonalnych wykonawców. Ich podejście do procesu (czy raczej „sztuki”) interpretacji, kluczowe założenia i podejścia rekomendowane dla kreatorów oraz priorytety w odniesieniu do przygotowania i pracy samych interpretatorów akcentują już tytuły i streszczenia rozdziałów składających się na treść tej książki. Odnoszą się one kolejno do:

- pobudzania zainteresowania uczestników interpretacji dziedzictwem, niezbędności ujawniania jego głębszych znaczeń, funkcji i cech,
- opowiadania interpretacyjnego jako jej głównej metody,
- prowokowania refleksji i poszerzania horyzontów odbiorcy jako jednego z jej głównych zadań,
- sposobów zachowania integralności (wielowymiarowości) jej przekazu i odbioru - skierowanego do człowieka jako całości,
- ukierunkowania i strukturyzowania programów interpretacyjnych w rozbiciu na rozmaite grupy docelowe (już nie tylko dzieci),
- personalizowania przeszłości i ukazywania jej związków z teraźniejszością,
- „naświetlenia” treści z wykorzystaniem technologii jako narzędzi wspierania ekscytacyjnego wymiaru konfrontacji z dziedzictwem,
- rzetelności i precyzyjności interpretatorów w podejściu do treści dziedzictwa podczas ich działań,
- metodycznego profesjonalizmu interpretatorów,
- sztuki kompozycji treści pisanych (uwzględniającej oczekiwania i poziom percepcji uczestników oraz zapewniającej atrakcyjność samego sposobu przekazu),
- angażowania interesariuszy dziedzictwa (instytucjonalnych, komercyjnych i wolontariuszy) jako sposobu pozyskiwania ich wsparcia w finansowaniu i realizacji programów interpretacji,
- wykorzystania interpretacji dla edukacji estetycznej i pośrednio – dla motywowania ludzi do chronienia dziedzictwa,
- sposobów kreowania optymalnych doświadczeń wywołujących satysfakcję i radość z obcowania z dziedzictwem,
- wreszcie do pasji interpretatorów i gospodarzy miejsc jako niezbędnego czynnika skutecznej interpretacji i budzenia entuzjazmu dla niego u jej uczestników [Cable i Beck 2002].

Współczesne standardy interpretacji dziedzictwa kulturowego *in situ* (w „miejscach” tego dziedzictwa) wyznacza i niejako formalizuje siedem zasad (*principles*) opublikowanych

przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków ICOMOS i uzupełnionych przez szczegółowe rekomendacje. Poświęcony tej problematyce dokument [*The ICOMOS Charter* 2008], którego autorzy czerpali z doświadczeń kilkudziesięciu lat profesjonalnego zarządzania dziedzictwem i jego interpretacji w całym świecie, odnosi się w pierwszym rzędzie do miejsc dziedzictwa uznanego w skali międzynarodowej względnie formalnie chronionego. Jednak opisane tam reguły mogą stanowić ramy koncepcyjne dla interpretacji każdego typu zasobów materialnego dziedzictwa. Wspomniane szczegółowe wskazówki rekomendują bowiem działania sprawdzone w wielu miejscach i w rozmaitych warunkach. Te zasady i rekomendacje autor omówił szerzej w innej pracy [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 32-36], skupiając się wtedy na pracy samych interpretatorów. W kontekście niniejszego opracowania interesująca jest możliwość ich implementacji do całościowych programów interpretacji dla miejsc dziedzictwa, obiektów stanowiących jego świadectwa lub obszarów z dużą koncentracją takich świadectw. Dlatego, podając dosłowne brzmienie zasad, w komentarzu skupimy się na tych rekomendacjach, które odnoszą się do działań zarządcy jako twórcy lub zleceniodawcy takich programów. Program interpretacji rozumiemy przy tym zarówno jako strategię interpretacyjną dla obiektu lub obszaru, jak i jako każde systematyczne działanie o trwałym charakterze służące interpretacji poszczególnych wymiarów dziedzictwa (jak wystawa lub trasa tematyczna) i każdy czasowo ograniczony, ale wielokrotnie powtarzalny projekt czy scenariusz działań (np. inscenizacji lub tematycznego zwiedzania).

Zasada pierwsza, dotycząca dostępu do dziedzictwa i zrozumiałości interpretacji, została zapisana w brzmieniu „Programy interpretacji i prezentacji powinny ułatwiać dostęp fizyczny i intelektualny odwiedzających do obiektów dziedzictwa kulturowego”. Ponieważ prezentacja i interpretacja dziedzictwa powinny budzić i rozwijać zainteresowanie nim, zachęcać do poszukiwania jego wartości i znaczeń, do refleksji nad jego własnym postrzeganiem i pomagać tworzyć osobiste relacje do niego, to twórcy jej programów i ich wykonawcy powinni starannie zbierać informacje o uczestnikach i identyfikować ich cechy demograficzne (wiek, wykształcenie itd.) oraz kulturowe. Umożliwia to skuteczne przekazywanie wartości i znaczenia danego miejsca w sposób dostosowany do ich możliwości percepcyjnych i wrażliwości. Słownictwo używane w prezentacji i interpretacji dziedzictwa musi uwzględniać różnorodność poziomów (rejestrów) języka zrozumiałego dla jej uczestników. Dostępność działań interpretacyjnych powinna być zapewniona wszystkim zainteresowanym, co oznacza konieczność eliminacji barier wynikających z wieku (dzieci i osoby starsze), niepełnosprawności, braku znajomości miejscowego języka, a w miejscach, gdzie jest to problemem – także braku umiejętności czytania. Tam, gdzie z różnych przyczyn niemożliwy jest fizyczny dostęp do miejsca dziedzictwa, jego prezentacja i interpretacja powinny być zapewnione poza nim, przykładowo w postaci znajdującego się w sąsiedztwie centrum interpretacji lub stałej wystawy tematycznej.

Druża zasada odnosi się do akceptowanych źródeł interpretacji i brzmi: „Prezentacja i interpretacja powinny być oparte na dowodach zebranych za pomocą uznanych metod naukowych oraz na żywych tradycjach kulturowych”. Zalecane jest zatem wykorzystywanie w kompozycji treści szerokiego spektrum źródeł pisanych i ustnych, uwzględnienie istniejących relikwów materialnych, tradycji i innych zapisów znaczeń społecznie przypisywanych interpretowanemu dziedzictwu. Jednak dla zapewnienia im wiarygodności źródła tych informacji muszą być dokumentowane, archiwizowane i dostępne dla tych odwiedzających, którzy chcą się z nimi zapoznać. Interpretacja, opierająca się na badaniach wielu dyscyplin naukowych powinna uwzględniać wielość znaczeń dziedzictwa, a także uwzględniać dotyczące go alternatywne hipotezy historyczne, lokalne tradycje i opowiadania (legendy). Tam, gdzie ważne źródło informacji na temat dziedzictwa stanowią osobiste świadectwa uczestników wydarzeń i procesów historycznych lub tradycyjne opowiadania typowe dla danej kultury (np. arabskiej, aborygeńskiej czy rdzennych Amerykanów),

programy i działania interpretacyjne powinny je uwzględniać albo pośrednio (w postaci m.in. cytatów i nagrań), albo bezpośrednio: przez włączenie do tych programów i działań świadków historii czy przedstawicieli danej społeczności jako narratorów. Wizualizacje i rekonstrukcje dziedzictwa tworzone przez artystów, architektów, grafików komputerowych (a także inscenizacje służące „ożywianiu” historii) powinny opierać się na szczegółowych i udokumentowanych danych pochodzących z badań archeologicznych, historycznych i architektonicznych, na dokumentacji fotograficznej, wreszcie na analizie źródeł pisanych, podań ustnych i wyobrażeń ikonograficznych. Przy rekonstrukcjach dla porównania powinny być udostępniane stworzone na podstawie tych samych źródeł wizualizacje lub makiety prezentujące alternatywne wersje (budowli, wydarzeń), jeśli tylko jest to możliwe.

Zasada trzecia brzmi: „Interpretacja i prezentacja dziedzictwa danego miejsca powinna odnosić się do ich szerszego kontekstu: społecznego, kulturalnego oraz do jego fizycznego otoczenia”. W przełożeniu na rekomendacje dla twórców programów oznacza to potrzebę uwzględniania rozmaitych historycznych kontekstów dziedzictwa: nie tylko politycznych, ale również duchowych (w tym religijnych) biograficznych czy artystycznych i estetycznych. Interpretacja powinna jasno oddzielać i datować kolejne ważne fazy ewolucji dziedzictwa i czynniki, które na nią wpływały. Powinno zostać docenione znaczenie kolejnych okresów (epok) w formowaniu ogólnego znaczenia dziedzictwa. Podobnie należy uwzględnić wkład rozmaitych grup i środowisk (twórców, właścicieli, zarządców, użytkowników, lokalnych społeczności i innych), które przyczyniły się do jego rozwijania i ustalenia jego kolejnych znaczeń. Muszą w niej znaleźć swoje odbicie również *rozmaite* współczesne znaczenia i wartości dziedzictwa, w tym jego obecność i wpływ na równe sfery kultury (uniwersalnej, narodowej, etnicznej, regionalnej i lokalnej) i codziennego życia miejscowej społeczności. W interpretacji miejsca dziedzictwa jego bezpośrednie otoczenie powinno się uwzględnić zwłaszcza w wymiarze przyrodniczym (w tym ekologicznym, co ma wielkie znaczenie np. w przypadku dziedzictwa przemysłowego) oraz urbanistycznym i architektonicznym – często, jak w przypadku wielkich przedsięwzięć fortyfikacyjnych lub krajobrazowych jest ono nawet jego integralną częścią. Interpretacja musi także brać pod uwagę elementy niematerialnego dziedzictwa miejsca, takie jak związane z nim żywe tradycje kulturowe i duchowe (wierzenia, wydarzenia i idee religijne), opowiadania (w tym legendy i mity), muzykę, taniec, teatr, literaturę, sztuki wizualne, lokalne zwyczaje i dziedzictwo kulinarne. Wreszcie w tworzeniu jej programów wszędzie tam, gdzie one istnieją, należy uwzględniać międzykulturowe znaczenie danego dziedzictwa, czyli jego odniesienia do innych kręgów kulturowych.

Zasada czwarta dotyczy autentyczności interpretacji. Oto jej zapis: „Prezentacja i interpretacja dziedzictwa kulturowego strony muszą być zgodne z podstawowymi zasadami autentyczności, rozumianymi w duchu Dokumentu z Nara (1994)”. Autentyczność odnosi się tu nie tylko do materialnych reliktyw, ale także do ludzi i społeczności. Dlatego programy interpretacji dziedzictwa powinny uwzględniać tradycyjne funkcje społeczne danego miejsca, związane z nim praktyki kulturowe oraz godność mieszkańców samego miejsca i społeczności żyjącej wokół niego i z nim związanej. Oznacza to m.in. konieczność możliwie wiernego przekazania idei, wierzeń, przekonań i praktyk religijnych czy kulturowych nie tylko ludzi i grup, które stworzyły dany obiekt / miejsce dziedzictwa, ale i tych, które współcześnie go użytkują albo przynajmniej obiektywnej relacji na ten temat. Przykładowo w dzisiejszym stambulskim muzeum *Hagia Sophia* treściami interpretacji powinny być zarówno wierzenia, idee i zmaterializowane wartości jej chrześcijańskich wschodniorzymskich budowniczych, jej wielowiekowych użytkowników – osmańskich sułtanów i muzułmańskich mieszkańców miasta, jak i twórców oraz zarządców świeckiego muzeum, którzy dziś ją chronią i użytkują. Imprezy interpretacyjne w miejscach dziedzictwa (jak historyczne inscenizacje, rozbudowane fabularyzowane zwiedzania, pobyty tematyczne czy artystyczny performance), należy tak planować i realizować, by chronić jego substancję,

estetykę i fizyczne otoczenie, by nie zacierać, a nawet podkreślać jego znaczenia i umożliwić wykonywanie jego codziennych funkcji (np. miejsca pamięci, świątyni czy instytucji kultury), a także jak najmniej zakłócać życie mieszkańców w jego bezpośrednim otoczeniu.

Piąta zasada osadza interpretację dziedzictwa w kontekście zrównoważonego rozwoju. „Plan interpretacji dla miejsc dziedzictwa musi uwzględniać ich środowisko naturalne i kulturowe, a jednym z jego głównych celów musi być rozwój społeczny i ekonomiczny oraz równowaga środowiska”. Programy prezentacji i interpretacji miejsc dziedzictwa powinny więc być zgodne z ogólnymi strategiami zarządzania nimi i obszarem, w którym są położone, w szczególności uwzględniać jej oddziaływanie na otoczenie i życie mieszkańców. Odnosi się to m. in. do obecności infrastruktury służącej interpretacji (budynków wystawowych, tras zwiedzania i ich oznaczeń, punktów obsługi odwiedzających), a także do ustalenia limitów odwiedzin co do ich liczby i czasu. Najczęściej wymaga to przeprowadzania starannych badań i konsultacji na etapie planowania. Interpretacja konkretnego dziedzictwa powinna również służyć jego konserwacji oraz celom kulturalnym i edukacyjnym. Dlatego kryteriami efektywności jej programów i działań nie mogą być tylko frekwencja zwiedzających czy dochody pobierane od ich uczestników. Interpretacja powinna również wzmacniać publiczną świadomość potrzeby chronienia dziedzictwa, w tym wysiłków podejmowanych dla jego fizycznego zachowania oraz zapewnienia jego oryginalnych, autentycznych form. Wreszcie, programy interpretacji powinny uwzględniać założenia i potrzeby zrównoważonego i sprawiedliwego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturowego wszystkich zainteresowanych podmiotów. Można to zapewnić m.in. przez ich udział w edukacji i życiu kulturalnym mieszkańców (a nie tylko turystów), ich łączenie z ofertą turystyczną, w której ci mają swój udział i korzyści jako usługodawcy, wreszcie przez zatrudnianie ich jako wykonawców tych programów (interpretatorów) i do obsługi miejsc dziedzictwa.

Zasada szósta dotyczy integracji (inkluzyjności) działań w programach interpretacyjnych: „Interpretacja i prezentacja dziedzictwa kulturowego strony musi być wynikiem wszechstronnej współpracy specjalistów w zakresie dziedzictwa, gospodarzy i powiązanych z dziedzictwem społeczności oraz pozostałych interesariuszy (podmiotów żywotnie zainteresowanych)”. Oznacza to, że w tworzeniu programów interpretacji dziedzictwa powinny być uwzględniane dorobek i doświadczenie uczonych z tych dyscyplin, których badania go dotyczą (mogą one być różne w zależności od rodzaju zasobów), specjalistów ochrony środowiska, samorządów i ich organów, biur podróży i przedsiębiorstw mających związek z turystyką oraz edukacją, a także członków miejscowej społeczności chętnych do zaangażowania się w te procesy. Należy przy tym respektować tradycyjne prawa i uprawnienia, zakresy odpowiedzialności oraz interesy gospodarzy (obiektów), właścicieli nieruchomości obejmujących zasoby i sąsiadujących oraz lokalnych społeczności. Wymienionym i innym żywotnie zainteresowanym podmiotom powinny być udostępniana plany tworzenia, rozwijania lub zmian w programach interpretacji i powinni oni mieć możliwość wyrażenia swoich stanowisk i opinii oraz ewentualnego włączenia się w ich realizację. Ponieważ dla programów interpretacji dziedzictwa i rozlicznych form jej działań (jak multimedialne prezentacje, programy cyfrowe czy drukowane materiały) istotne są własność intelektualna i prawo do użytkowania publikowania wyobrażeń (często wyrażane za pomocą tradycyjnych reguł), zasady korzystania w nich z obrazów, tekstów i innych materiałów powinny być wyjaśniane, konsultowane i uzgadniane na etapie planowania.

Zasada siódma odnosi się do badań, szkoleń i ewaluacji przedsięwzięć interpretacyjnych. Oto jej treść: „Permanentne badania, szkolenia i ewaluacja są niezbędnymi elementami interpretacji dziedzictwa kulturowego”. Interpretacja dziedzictwa kulturowego nigdy nie powinna być uznawana za zakończoną w momencie powstania służącej jej infrastruktury (wystawy, muzeum, trasy) lub wdrożenia programu interpretacyjnego. Kontynuowanie badań i konsultacji z ekspertami są ważne dla uzyskania lepszego

zrozumienia i docenienia znaczenia dziedzictwa. Dlatego integralnym elementem każdego programu interpretacji powinny być jego regularne przeglądy, przy czym należy przyjąć, że dotyczy to nie tylko programów trwałych (jak wystawy i trasy turystyczne), ale i oferty miejscowych interpretatorów (jak przewodnicy). Ich twórcy i wykonawcy powinni uwzględnić aktualne wyniki badań dotyczących m.in. historycznego i kulturowego kontekstu, okoliczności powstania świadectw dziedzictwa czy ich kolejnych przeszłych postaci, a także – co wynika z dynamicznego charakteru dziedzictwa – jego nowe znaczenia: odkrywane lub nadawane mu przez współczesnych. Dlatego same programy interpretacji, jak i służąca jej infrastruktura powinny być projektowane i budowane w sposób ułatwiający ich przeglądy i rozbudowę / przebudowę albo zmianę treści. Powinny też być na bieżąco monitorowane i oceniane, a okresowe zmiany i dostosowywanie ich do nowych potrzeb winny być podejmowane nie tylko na podstawie odkryć i analiz naukowych, ale również pojmowania dziedzictwa przez członków lokalnej społeczności i opinii zwiedzających. Ponieważ programy interpretacji są też formami edukowania ludzi z różnych grup wiekowych, powinny one mieć taką postać (i takie wersje), by można było je wykorzystywać w programach szkolnych, w ramach przedsięwzięć edukacji nieformalnej (w tym turystycznych, jak wycieczki śladem dziedzictwa lub tematyczne), w cyklicznych imprezach i spotkaniach mieszkańców z ich dziedzictwem, w edukacji permanentnej (dla dorosłych), w mediach masowej komunikacji, oraz by w ramach ich samych można było wykorzystać sezonowy wolontariat. Ważne jest także przygotowanie profesjonalnego personelu przez szkolenie specjalistów w poszczególnych aspektach prezentacji i interpretacji dziedzictwa, takich jak zarządzanie interpretacją, tworzenie (budowa) treści przekazu, jej technologie, przewodnictwo i edukacja o dziedzictwie. Dlatego programy studiów akademickich związanych z konserwacją i ochroną dziedzictwa winny zawierać komponent dotyczący jego prezentacji i interpretacji. Jednym z ważniejszych celów programów szkoleń pracowników miejsc dziedzictwa oraz osób związanych z jego interpretacją i zainteresowanych członków lokalnych społeczności powinno być ich zaznajamianie z aktualnym rozwojem jej form i z ostatnimi innowacjami w tej dziedzinie. Obejmuje to także organizowanie warsztatów, konferencji lub innego rodzaju spotkań służących wymianie doświadczeń i zapoznawaniu się z różnorodnością ujęć interpretacyjnych i nowymi metodami prezentacji.

Biorąc pod uwagę współczesne podejścia do interpretacji dziedzictwa, jak również warunki uprawiania i organizowania turystyki, wielu autorów ponownie zajęło się opracowaniem ogólnych zasad interpretacji dla odwiedzających miejsca dziedzictwa. Niektóre z takich opracowań, odnoszące się do celów interpretacji, jej zasad ogólnych, pożądanych cech programów interpretacyjnych oraz kilka katalogów zawierających bardziej szczegółowe rekomendacje streścimy poniżej. Mogą one bowiem być dobrą podstawą dla opracowywania szczegółowych programów dla miejsc dziedzictwa, ale i przedsięwzięć turystycznych (jak wycieczki) pod kątem ustalenia i konstrukcji treści przekazu interpretacyjnego, ale też określenia jego poziomów w kontekście celów obiektu i potrzeb turystów, a także doboru technik odpowiednich dla rozmaitych typów świadectw dziedzictwa, które to zagadnienia będą przedmiotem analizy w kolejnych częściach artykułu.

Cele interpretacji dziedzictwa

Traktując dziedzictwo integralnie, a zatem nie rozgraniczając jego przyrodniczego i kulturowego wymiaru, Knudson, Cable i Beck [1995, s. 13] widzą sześć zasadniczych celów jego współczesnej interpretacji. Należą do nich:

1. lepsze zrozumienie przez odwiedzających środowiska, dziedzictwa i zasobu konkretnego miejsca, świadomość ich znaczenia oraz jego docenienie dla nich samych,

2. przekaz wiedzy odnoszącej się do przyrody i kultury, w tym do procesów naturalnych i historycznych, relacji środowiskowych i roli człowieka w ukształtowaniu danego obszaru i miejsca (a więc zarówno środowiska, jak i krajobrazu kulturowego (komentarz: AMR),
3. angażowanie ludzi w przyrodę i historię przez bezpośrednie (osobiste) doświadczenia środowiska przyrodniczego i kontekstu kulturowego danego miejsca,
4. wpływanie na zachowania i na kształtowanie postaw społeczeństwa w kierunku rozsądnego użytkowania zasobów naturalnych, a także i poszanowania i troski o dziedzictwo kultury i przyrody i ich (aktywnego) chronienia,
5. zapewnianie satysfakcjonujących doświadczeń powiązanych z przekazem znaczeń dziedzictwa,
6. zwiększanie społecznego zrozumienia i wsparcia dla roli samej organizacji zarządzającej danym zasobem dziedzictwa, grupą jego zasobów czy obszarem, dla realizacji jej celów oraz przyjętych przez nią zasad i stosowanych metod.

Można zatem skonstatować, że przytoczeni autorzy ujmują cele interpretacji znacznie szerzej niż jako dostarczenie informacji na temat dziedzictwa. O wiele ważniejsze jest według nich zakomunikowanie odwiedzającym jego wartości i wyjątkowości, osobiste odkrycie przez nich jego znaczenia i przesłania, przekonanie ich o potrzebie jego zachowania, a ostatecznie – zainspirowanie do jego ochrony. Widoczna jest pełna zgodność tych celów z centralnym stwierdzeniem Tildena, w którym wyraził on najgłębszy sens interpretacji [2019, s. 88]: „interpretując – rozumiemy, rozumiejąc – doceniamy, doceniając – chronimy”.

Zasady organizacji programów interpretacji dziedzictwa

Gianna Moscardo, Roy Ballantyne i Karen Hughes [2007, s. 3-11] wyartykułowali kilka zasad organizacji programów interpretacji dziedzictwa. Ich podstawowe założenia zaprezentowano poniżej z dodaniem uściślającego je komentarza autora.

Po pierwsze interpretacja powinna tworzyć osobiste powiązania dziedzictwa z docelową grupą odbiorców lub być dla niej ważna (na przykład przez odkrywanie nieświadomego im znaczenia dziedzictwa dla nich samych lub eliminację luk w ich wiedzy z odczuwalną przez nich korzyścią / satysfakcją).

Po drugie, interpretacja powinna zapewniać nowe i różnorodne doświadczenia lub do takich zachęcać. Mogą nimi być na przykład obecność elementu rozrywki lub ciekawe sposoby zaangażowania (np. poszukiwania skarbów). Jednak zadaniem tych doświadczeń jest budzenie nowych zainteresowań uczestników, zatem nie mogą one być ani „puste” (bez pożądanych przez organizatora treści) ani bezpłodne, to znaczy pozbawione impulsu dla rozwijania owych zainteresowań czy dalszej refleksji.

Po trzecie, interpretacja powinna być zorganizowana przy użyciu przejrzystych, łatwych do prześledzenia (i zrozumienia) struktur. Takimi są na przykład linearne programy zwiedzania wystaw i otwartych terenów z logicznym (np. chronologicznym, systematycznym, geograficznym itd.) następstwem stacji, prezentacje serii urządzeń i warsztaty adekwatne do dziejów rozwoju danej technologii lub właściwej kolejności działań, scenariusze inscenizacji logicznie rozwijające wątki opowieści itd.

Po czwarte, interpretacja powinna być oparta (bazować) na spajającym ją temacie wiodącym. Odpowiada to nie tylko zainteresowaniom przynajmniej części odwiedzających, którzy pojawiają się na miejscach dziedzictwa czy w muzeach motywowani chęcią zapoznania się z daną problematyką czy jej osobistego doświadczenia. Chodzi również o realizację celu programu interpretacji dziedzictwa: ten cel bowiem zawsze odnosi się do konkretnych jego wymiarów i aspektów. Chodzi o ich popularyzację, ochronę czy włączenie do pożądanego kanonu kapitału kulturowego społeczeństwa. Taka „zamiana” czy „przetłumaczenie” celów na tematy nie tylko ułatwia uczestnikowi zrozumienie treści

ukrywającej się pod świadectwami dziedzictwa (jego zasobami) i lepsze zapamiętanie pozyskanej wiedzy (przez powiązanie poszczególnych informacji), ale i znakomicie zwiększa szansę na uchwycenie przezeń przesłania, które ma z tego miejsca spotkania zabrać ze sobą.

Po piąte, interpretacja powinna angażować odwiedzających w doświadczenia poznawcze i zachęcać ich do przejęcia kontroli nad własnymi procesami uczenia się. Ta jej konstruktywna rola (wzbogacająca uczestnika niezależnie od tematyki doświadczenia) jest możliwa dzięki temu, że udział w jej programach uczy go dłuższego utrzymywania koncentracji w zmieniających się warunkach, personalizowania doświadczeń będących jego udziałem w tym specyficznym, pozaszkolnym procesie uczenia, m.in. samodzielnego (choć wspieranego) odkrywania znaczeń dla siebie samego, a także daje mu poczucie kontroli nad tym procesem i osobistego „uzysku” oraz inspiruje go do dowiedzenia się więcej, niż początkowo planował („co jest za zakrętem?”, „jakie były następne wydarzenia?”, „co jeszcze z tego wynikło?”, „jak jeszcze można to spożytkować?” itd.).

Po szóste: interpretacja powinna odznaczać się szacunkiem dla odbiorców i uwzględniać ich możliwości intelektualne. Zrozumienie dotyczy tu głównie uwzględnienia poziomu wiedzy odwiedzających na temat dziedzictwa (który może być inny dla każdej osoby i grupy, a także osoby w grupie) oraz wzięcia pod uwagę stopnia ich zainteresowania zasobami i treściami, który może wynikać np. z chwilowej sytuacji osoby, a nawet warunków zwiedzania. Respekt obejmuje m.in. jednakowe (a dokładniej takie, jak przez nich oczekiwane i akceptowane) traktowanie uczestników niezależnie od pochodzenia, wieku, społecznej pozycji czy formalnego poziomu wykształcenia.

Pożądane cechy programów interpretacji dziedzictwa

Następujące cechy przedsięwzięć interpretacyjnych z udziałem turystów, powtarzane w publikacjach ich badaczy, zestawili Glen Hvenegaard, John Shultis i James Butler [Hvenegaard i inni, 2009, s. 204]. Przedsięwzięcia te powinny:

- być realizowane możliwie na miejscu (lokalizacji zasobów), przez co uwydatniają wrażenie bezpośredniego doświadczenia tego miejsca i jego otoczenia i bezpośredniej interakcji z dziedzictwem,
- być inspirujące i motywujące, a nie ograniczać się do przekazu informacji na temat faktów,
- opierać się na nieformalnych działaniach edukacyjnych, których atrakcyjność tworzy fakt, że różnią się one od tych realizowanych w warunkach szkolnych i egzekwowanych z powodu programowych wymagań.

Ich celem są bowiem poszerzenie wiedzy odwiedzających, zmiany ich postaw i zmiany w zachowaniu, w efekcie lepiej rozumieją oni dziedzictwo, doceniają je oraz szanują. Uczestnikami przedsięwzięć interpretacyjnych są osoby decydujące się na nie dobrowolnie, w wyniku wyboru między różnymi propozycjami i biorą one w nich udział w ramach swojego wolnego czasu. Programy te mają dostarczać biorącym w nich udział oczekiwane przez nich korzyści – mogą być nimi m.in. zaspokojenie potrzeby wiedzy, ciekawe doświadczenia, satysfakcja lub uznanie.

Mają one tworzyć doświadczenia zwiedzających w oparciu o powiązanie subiektywnych wartości różnych cech i funkcji dziedzictwa (w tym przyrodniczych i kulturowych). Jako że jednostki i społeczeństwa uświadamiają sobie znaczenie rozmaitych zasobów ze swego punktu widzenia i nieustannie je aktualizują, interpretacja ułatwi im zrozumienie, uznanie wartości i potrzebę ochrony konkretnych zasobów, miejsc i obszarów.

Ocena efektywności interpretacji – kryteria wyboru metod i opracowywania narzędzi

W odniesieniu do tego istotnego wymiaru jej organizowania najbardziej przydatna wydaje się zestawiona przez Betty Weiler i Samuela Hama [2006] pojemna lista kontrolna złożona z pytań, na które powinni sobie odpowiedzieć zarządca interpretowanych zasobów i twórca programu ich interpretacji. Poniżej przytaczamy je we własnym tłumaczeniu, zaopatrzone w kilka precyzujących uwag zamieszczonych w nawiasach.

1. Czy wykorzystanie interpretacji jest przewidziane tylko zgodnie z jej ogólnymi celami, czy też dodatkowo służy ona jako narzędzie kontroli zachowań odwiedzających i sterowania nimi? (AMR: to ostatnie może mieć miejsce w obiektach i obszarach intensywnie eksploatowanych przez turystów lub z różnych względów będących przedmiotem szczególnej ochrony).
2. Czy interpretacja jako narzędzie zarządzania jest bardziej skuteczna dla minimalizacji negatywnych oddziaływań na zasoby niż ustalenie i egzekwowanie zasad i szczegółowych regulacji?
3. Czy i w jaki sposób koszty interpretacji i zatrudnienia w związku z jej wprowadzeniem mają być brane pod uwagę w ocenie jej efektywności i wyborze jej form? (AMR: w warunkach polskich można dołączyć dodatkowy człon pytania: czy wprowadzenie interpretacji będzie (może) wiązać się z przesunięciem ludzi do innych zadań, np. z nadzoru do interpretacji, i w jaki sposób należy ich do tego przygotować?).
4. Jaka rolę w zaspokojeniu (często sprzecznych) celów zarządzania miejscem / obiektem / obszarem odgrywają formy interpretacji *in situ* i poza miejscem dziedzictwa? (AMR: chodzi głównie o ochronę cennych zasobów, jednak można rozszerzyć to pytanie o porównanie atrakcyjności i efektywności interpretacji *in situ* i w miejscu / obiekcie zastępczym).
5. Jaka forma interpretacji najlepiej odpowiada celom zarządcy miejsca? (AMR: Warto jednak, by ten zarządca dobierał te formy świadomie, równoważąc założenia własnego statutu, wygody, a nawet doktryny z tymi, które zapewnią efektywność interpretacji (tak w wymiarze sprawności przekazu, jego pożądanego oddziaływania na percepcję dziedzictwa i postawy ludzi wobec niego, jak i rachunku ekonomicznego), a ta zależy jednak ostatecznie głównie od odbiorców i ich satysfakcji).
6. Czy zarządca dysponuje wystarczającymi środkami na sfinansowanie rozwiniętego programu zaspokajającego oczekiwania różnych grup odwiedzających, czy też skoncentrował się na interpretacji tylko jako na narzędziu dostarczającym ubocznych korzyści wobec głównego wymiaru funkcjonowania obiektu / miejsca / albo głównego produktu turystycznego obszaru? (AMR: to pytanie można również rozwinąć przez postawienie problemu adekwatności roli przewidzianej dla interpretacji w produkcie turystycznym (w szczególności - turystyki kulturowej) do środków przeznaczonych na stworzenie i utrzymanie jej programów w kontekście potrzeb i oczekiwań grupy docelowej turystów).
7. Do jakiego poziomu zaangażowanie zewnętrznych finansowania, w tym prywatnych sponsorów dla przedsięwzięć interpretacyjnych ma wpływ na zarządzanie obiektem, uwzględniając oczekiwania lub świadczenia wobec dawców tych środków? (AMR: to pytanie można rozwinąć o kwestię ryzyka uzależnienia treści interpretacji zasobów dziedzictwa, a nawet w ogóle udostępniania i interpretowania niektórych z nich od płatników, którzy mogą mieć własne, np. polityczne interesy we wpływaniu na te decyzje).
8. Czy uzasadnione jest utworzenie (funkcjonowanie) centrum interpretacji lub stałych nowoczesnych wystaw w danym miejscu? Czy takie działanie zaspokaja cele inne niż tylko racjonalizacja ekonomiczna, takie jak satysfakcja odwiedzających,

dowartościowanie i ochrona otoczenia (środowiska), potrzeby mieszkańców? (AMR: chodzi o zapewnienie rozsądnego wydawania środków na programy rzeczywiście spełniające swoje zadania w stosunku do dziedzictwa i uczestników interpretacji, a nie tylko generujące zyski gospodarza).

9. Kto jest wykonawcą interpretacji: personel obiektu (obszaru chronionego itd.) czy samodzielni i komercyjnie pracujący interpretatorzy (w tym przewodnicy)? Kto i jak kontroluje interpretację realizowaną przez tych i innych przedsiębiorców? Czy jest ona zgodna z celami organizacji zarządzającej? (AMR: kwestię sformułowano nieco apodyktycznie i taka treść narzuca myśl o ręcznym sterowaniu wykonawcami interpretacji, a nawet o cenzurze. Lepsze byłoby zwrócenie uwagi na potrzebę zapewnienia celom organizacji zarządczej poczesnego miejsca w realizowanych programach).

10. Jakie w przybliżeniu są wyniki analizy (prognozy) proporcji kosztów do korzyści przy stosowaniu poszczególnych form interpretacji?

11. Jaka jest przewidziana i rzeczywista rola interpretacji w poszczególnych etapach: przed, w trakcie i po wizycie na miejscu / w obiekcie / obszarze dziedzictwa?

12. Czy działania interpretacyjne podejmowane poza miejscem dziedzictwa stanowią wartościowe formy z punktu widzenia **jej** celów, czy raczej mają funkcje i realizują zadania marketingowe? (AMR: to pytanie artykułuje z kolei problem interpretacji służącej tylko przyciąganiu turystów względnie promocji miejsca, a nie popularyzacji dziedzictwa i wzrostowi jego pozytywnego oddziaływania. Takie działanie jest charakterystyczne dla parków tematycznych (często manipulujących dziedzictwem i komercjalizujących je), ale także skromniejszych pułapek turystycznych, które na bazie swoich zasobów kreują nawet niektóre samorządy).

13. Czy niezbędna jest formalna ewaluacja wyników interpretacji (np. z punktu widzenia realizacji własnych celów organizacji albo celów dydaktycznych, społecznych itd.), czy też wystarczająca będzie prosta obserwacja i analiza wyników (frekwencji, ekonomicznych) i zbieranie opinii odwiedzających? (AMR: warto, by odpowiedź na to pytanie nie była dyktowana tylko wygodą zarządcy lub potrzebą minimalizacji kosztów, a brała pod uwagę długofalowe korzyści dla miejsca i zakładanych celów interpretacji jego dziedzictwa).

Proces opracowywania planu interpretacyjnego dla miejsca lub obszaru

Plan interpretacyjny jest podstawowym narzędziem integrowania interpretacji w zarządzanie obiektem, miejscem lub produktem turystycznym obszaru, którego dominantą są zasoby związane z dziedzictwem kulturowym. Autorem najbardziej popularnej koncepcji planowania interpretacji dziedzictwa jest John Veverka [1994] – jego założenia są aktualnie wykorzystywane przez organizacje specjalizujące się w analizach potencjału zasobów i sporządzaniu programów interpretacji dla organizacji zarządzających dziedzictwem. Alternatywne programy wypracował niemiecki teoretyk i praktyk, Thorsten Ludwig [2003]. Problematykę tematyzowanych programów interpretacji w przestrzeni miast wspierających zwiedzanie podejmował także autor niniejszego opracowania [Mikos v. Rohrscheidt 2014].

Poniżej prezentowane jest zestawienie (w optymalnej kolejności) działań niezbędnych przy opracowywaniu ogólnego planu procesu interpretacyjnego dla grupy zasobów dziedzictwa o podobnym profilu lub wykazujących spójność tematyczną, zarządzanych przez obszarowego menedżera (kompleksu obiektów, produktu turystycznego miejscowości lub szlaku tematycznego). Opracowano je na podstawie kompilacji koncepcji wymienionych trzech autorów, weryfikowanych przez działania praktyków, którzy takie koncepcje wykorzystują [m.in. HDC 2019 www; BI 2019 www] i dodatkowo zaopatrzone przez autora w przykłady ułatwiające zrozumienie i wdrożenie poszczególnych etapów.

1. Przeprowadzenie inwentaryzacji zasobów potencjalnie użytecznych z punktu widzenia tematu / wątku / produktu (miejsce historycznych wydarzeń, obiektów przemysłowych, cech krajobrazu kulturowego, zabytków, kolekcji, wykonanych wizualizacji, miejsc oferujących ekscytujące doświadczenia, cyklicznych imprez tematycznych itd.). Selekcja zasobów istotnych z punktu widzenia planowanego programu i przydatnych dla jego realizacji.
2. Ustalenie głównych grup adresatów programów interpretacyjnych (turystów, mieszkańców). Najlepiej zrobić to w formie analizy aktualnych i potencjalnych odbiorców i rynku turystyki przyjazdowej jako większej całości. Pozwoli ona ustalić, kim są obecni lub potencjalni odwiedzający, jakie są główne cele ich przyjazdów lub (szerzej) obszary docelowe wypraw turystycznych, jakimi tematami związanymi z przedmiotowym wymiarem dziedzictwa byłiby oni najbardziej zainteresowani, co mogłoby ich skłonić do skorzystania z planowanej propozycji.
3. Opracowanie głównego tematu interpretacji, podtematów i fabuły (fabuł) programu. Głównym tematem może być konkretny wymiar dziedzictwa przemysłowego (np. górnictwo węgla). Podtematy mogą być zbudowane w formule profilu poszczególnych ścieżek (np. technologie górnicze, krajobraz rejonu górniczego, życie codzienne rodzin górników, tradycje górniczych miejscowości itd. Fabuły bazują na odrębnych programach, na przykład zwiedzania stylizowanego lub fabularyzowanego wzdłuż jednej z tych tras, dramatyzowanego scenariusza stacjonarnego mikroeventu na temat życia (dnia) w rodzinie albo gry miejskiej prowadzonej w oparciu o zasoby jednej z (wirtualnych) ścieżek.
4. Określenie ogólnych celów dla całości sfery interpretacji w wymiarze edukacyjnym (wiedza), rekreacyjnym (tematyczna rozrywka), emocjonalnym (przeżycie estetyczne, doświadczenie ludzkich losów, osobisty stosunek do dziedzictwa) i społecznym (inspiracja i wspieranie zaangażowania na rzecz dziedzictwa).
5. Ustalenie szczegółowych celów interpretacyjnych dla każdego z podtematów i fabuł, zgodnego z celami ogólnymi obejmującego ustalenie odpowiadających im treści i przypisanie ich do poszczególnych zasobów (stacji, działań) ze szczególnym uwzględnieniem kluczowych momentów inicjacji i zakończenia (rozwiązania) danego programu interpretacyjnego. Przykładowo: po przeprowadzeniu działania interpretacyjnego (dramatyzowana inscenizacja dnia), uczestnicy powinni: poznać typowy rytm dnia i podział obowiązków w rodzinie górniczej, zrozumieć kluczowe dla życia takiej rodziny znaczenie wielopokoleniowej zależności od kopalni, odczuć jej problemy, troski i obawy przez porównanie, identyfikację (lepiej: chwilowe utożsamienie) z jednym z jej członków, umieć odtworzyć i rozumieć charakterystyczny dla niej punkt widzenia na pracę, zarobek, utrzymanie i przemysł górniczy jako pracodawcę.
6. Wybór najbardziej efektywnych mediów interpretacyjnych dla programu: tablic interpretacyjnych (liczba, design, wielkość, lokalizacje, zespolenie w trasy tematyczne), lokalizowanego systemu objaśnień dla urządzeń mobilnych (kody QR, system oparty na beaconach, inne), broszur z opisami i mapami, audioprzewodników z systemem nawigacji, aplikacji tematycznych dedykowanych poszczególnym warstwom, pylonów i kiosków.
7. Określenie kwalifikacji i kompetencji interpretatorów, sposobów ich zatrudnienia (czy innych metod zapewnienia sobie ich współpracy), opracowanie programu ich szkolenia, wstępne poszukiwanie chętnych lub ustalenie warunków naboru.
8. Wycena kosztów i ustalenie źródeł oraz sposobów pozyskania niezbędnych środków, stworzenia i utrzymania (konserwacji) infrastruktury interpretacyjnej oraz

opłacenia personelu, sporządzenie wstępnego bilansu ekonomicznego dla przedsięwzięcia (opartego na realistycznych prognozach frekwencji).

9. Opracowanie strategii wdrożenia interpretacji, obejmującej harmonogram opracowania treści szczegółowych, stworzenia i instalacji mediów, szkolenia interpretatorów, założenia dotyczące sposobu i miejsc obsługi odwiedzających, listy niezbędnych usług i podziału pracy lub zaangażowania zewnętrznych oferentów. Na tym etapie jest miejsce dla konstruowania *programów i produktów turystycznych*, których rdzeniem będzie eksploatacja i interpretacja zasobów dziedzictwa lub dla ewentualnego pozyskania zewnętrznego operatora takich produktów i uzgodnienie z nim warunków współpracy.

10. Sporządzenie szczegółowego planu marketingu w oparciu o analizę odbiorców, zestaw zasobów oraz treści interpretacji i przygotowany zestaw działań. Wiodącym założeniem marketingu powinno być, że musi on akcentować korzyści dla odbiorców. Należy dokładnie określić i wyraźnie wyartykułować korzyści (pożytki), które staną się udziałem odwiedzających dzięki eksploatacji zasobów dziedzictwa i udziałowi w ich interpretacji. Wybór form i kanałów marketingu. Dobór jego partnerów i ustalenie zasad współpracy.

11. Wstępna ocena funkcjonowania i efektywności programu, obejmująca testowanie wszystkich działań i mediów interpretacyjnych (scenariuszy mikroeventów, oprowadzań, wycieczek terenowych, percepcji tablic, broszur, aplikacji, audioprzewodników itd.). Służy ona upewnieniu się, że odwiedzający rozumieją i łatwo zapamiętują przedstawiane im informacje, że działania będą dla nich atrakcyjne i będą miały inspirujący wpływ na nich, a założone cele interpretacyjne zostaną osiągnięte we wszystkich wymiarach. Warto przy tej okazji pozyskać wiedzę, które z działań najsilniej oddziałują na które grupy uczestników, a w wypadku braku pożądanego oddziaływania przeprowadzić potrzebne korekty, m.in. wzmacniając prezentację odnośnych treści czy inaczej dobierając medium przekazu.

12. Równoległe z 11: Podjęcie działań marketingowych i start obsługi informacyjnej, konsultacji oraz rezerwacji i zamówień.

13. Początek faktycznej dystrybucji oferty (start programu).

W kontekście planowania programów projektowanych dla turystów należy jeszcze dodatkowo zauważyć, że propozycje realizowane w tym samym miejscu (jako atrakcji turystyki kulturowej) lub na małym obszarze (repcji jej uczestników) powinny być różnorodne i wzajemnie się uzupełniać. Dzięki temu będą one mogły:

- 1) zainteresować różne grupy turystów,
- 2) spełnić ich rozmaite oczekiwania w szczególności co do sposobów eksploracji i konfrontacji z dziedzictwem oraz form doświadczeń tematycznych,
- 3) być odpowiednie dla ludzi z różnymi możliwościami percepcji,
- 4) należycie obsłużyć zakładane poziomy oferty dla odwiedzających (więcej o tym w cz. 2).

Ponadto warto zabiegać, by włączyć do ich wykonania możliwie najszersze grupy lokalnych interesariuszy dziedzictwa. To bowiem zwiększy ich świadomość własnego dziedzictwa, uczyni ich sojusznikami turystyki w miejscach i obiektach oraz realizowanych tam działań interpretacji, a także (nie na końcu) zapewni im materialne korzyści z tego, że takie programy funkcjonują. To ostatnie może dotyczyć zarówno udziału w samych działaniach interpretacyjnych, jak i wprowadzenia usług lokalnych interesariuszy do produktów turystycznych, w których programy interpretacji są rdzeniem lub ważnym komponentem.

Szczegółowe wskazania dotyczące wdrażania programów interpretacyjnych

Poniższe rekomendacje dotyczące niektórych elementów przygotowywania programów interpretacji, mogą być przydatne ich twórcom. Opracowując je autor opierał się na materiałach wytworzonych przez konsultantów wspomagających tworzenie programów interpretacyjnych, będących współtwórcami licznych koncepcji w USA, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Australii i w Niemczech [Hems i Blockley 2003; *Sharing our Stories* 2007; *Standards and Practices* 2008; *Ideas for Interpreting* 2009; Ludwig 2012].

1) Terminologia stosowana w interpretacji powinna być uzgodniona między twórcami programów i konsultantami zaangażowanymi w proces planowania, a pracownikami i innymi osobami, którzy będą wykonywać jej programy, zgodna z założeniami projektu i konsekwentnie stosowana.

2) Plan interpretacyjny powinien uwzględniać szczegółowe szkolenia, które wesprą przygotowanie pracowników we właściwym, pożądanym zakresie. Powinien też określać konkretne wyniki takich szkoleń w postaci kompetencji pracowników oraz kryteria oceny ich właściwej realizacji. Kompetencje te (które są połączeniem wiedzy, umiejętności metodycznych i zachowań w relacjach z uczestnikami), muszą być tak opisane, by zapewniać prawidłowe „obsłużenie” wszystkich docelowych grup uczestników interpretacji. Może to oznaczać konieczność przygotowania interpretatorów jednego miejsca dziedzictwa lub obszaru na różnych poziomach (zob. niżej, cz. 2), a przy najbardziej wymagającym z nich trwać nawet kilka lat i wymagać specjalistycznego studium.

3) Rekomendacje dla personelu dotyczące wykonywania działań interpretacyjnych oraz treści i tryb szkoleń wolontariuszy powinny być zawarte w planie interpretacyjnym, by zapewnić skuteczność planowanych działań i wykorzystanych metod oraz instrumentów interpretacji.

4) W planie interpretacji powinien być też zapisany wybór mediów stosowanych w poszczególnych jej programach. Zapisy te powinny obejmować dokładny opis metod, technik i mediów (w tym wskazania dotyczące roli każdego z nich w działaniach adresowanych do poszczególnych grup uczestników. Dlatego przy ich opisie należy zawsze podawać grupę docelową, powiązania z tematami i wątkami interpretacji, ich opis fizyczny (specyfikację urządzeń, scenariusze działań) oraz przewidzianą lokalizację (miejsce instalacji lub wykonywania działań). Te wskazówki muszą być na tyle dokładne, by autorzy tekstów, obrazów i nagrań, osoby odpowiedzialne za stworzenie narzędzi i zaprogramowanie urządzeń oraz sami wykonawcy interpretacji mogli wiernie odtworzyć założenia twórcy programu i by finalny efekt realizował szczegółowe cele założone w planie interpretacji.

5) W realizacji przekazu należy zapewnić:

- wzajemną spójność przekazu zawartego w poszczególnych elementach (urządzeniach, tekstach) i działaniach interpretacji oraz pochodzącego z poszczególnych źródeł i łączonego w rozmaitych kombinacjach (np. niesprzeczność treści, ale też jedność rejestru językowego),
- adekwatność tego przekazu w stosunku do celów całego programu,
- obecność w przynajmniej niektórych elementach programu treści uzasadniających i akcentujących znaczenie miejsca (miejsc) i zasobów,
- wyraźne odnoszenie się poszczególnych elementów przekazu do głównego tematu lub wiodącej idei interpretacji,
- dostosowanie i przypisanie każdej z form przekazu i każdego z jego elementów do przynajmniej jednego ze szczegółowych celów planu interpretacyjnego – co zakłada nie pozostawienie żadnego z celów bez grupy

elementów obsługujących i wspierających jego realizację przez przypisany im przekaz,

- kompozycję przekazu związanego z tematem (i przekazu przypisanego do podtematów) w postaci możliwie najbardziej zrozumiałej wobec uczestników interpretacji, co przy różnych grupach docelowych może zakładać potrzebę różnicowania jego poziomów i odpowiedniego doboru z istniejącego instrumentarium działań,
- wprowadzanie nie więcej niż 3-4 szczegółowych podtematów dla konkretnego miejsca, obiektu czy kolekcji oraz nie krzyżowanie w nim więcej niż 3-4 ścieżek tematycznych (wymagających odrębnego akcentowania istotnych dla nich wymiarów czy szczegółów), co pozwala zapobiec nadmiarowi i chaosowi wątków.

Poziomy interpretacji dziedzictwa w turystyce kulturowej

Próbując systematycznie opisać programy interpretacji dziedzictwa realizowane w turystyce kulturowej, autor zdecydował się na przyjęcie dwóch kryteriów: sposobów formułowania przekazu (metod) oraz preferowanych form uczestnictwa w interpretacji (typów programów). Na tej podstawie można wyróżnić trzy zasadnicze poziomy. Są to:

- 1) *poziom dziecka – ucznia* (z dostosowaniem do jego możliwości percepcyjnych i wyraźną koncentracją działań na realizacji celów edukacyjnych),
- 2) *poziom turysty zainteresowanego kulturowo* (o przeciętnej dla danego społeczeństwa wiedzy na temat dziedzictwa i zaangażowaniu w jego interpretację) oraz
- 3) *poziom zaawansowanego uczestnika* (adresowany do silniej zmotywowanych turystów, m.in. uczestników grup seminaryjnych, formacyjnych, ale też pasjonatów dziedzictwa albo historii).

Czwarty wyodrębniony poziom jest na tyle zróżnicowany wewnątrz i materializuje się w działaniach na tyle różnorodnych (często unikalnych i niepowtarzalnych lub spontanicznie inicjowanych przez samych uczestników na podstawie dostępnych im zasobów i treści, ale pozostających poza kontrolą gospodarzy) odniesionych niemal zawsze do konkretnych miejsc i zasobów, że trudno dokonać jego typologicznego opisu, dlatego autor ograniczył się do ogólnej jego prezentacji bez jej rozszczepiania na poszczególne wymiary.

Tabela 1 zestawia reprezentatywne cechy poszczególnych poziomów ustalone na podstawie analizy szczegółowych opracowań badaczy i uznanych podręczników interpretacji dziedzictwa (zob. źródła). W praktyce przedstawiony podział można najwyraźniej dostrzec w programach wycieczek (ze względu na ich relatywnie jednorodne grupy uczestników), jednak w pobieżnej analizie kompleksowych ofert jego granice ulegają zatarciu. Wszystkie trzy poziomy interpretacji są bowiem często realizowane w jednym miejscu. Jest tak zwłaszcza w obiektach i miejscach dziedzictwa, których gospodarze za swą misję przyjęli jego wieloaspektowe udostępnienie wszystkim grupom odwiedzających (jak niektóre z listy światowego dziedzictwa UNESCO) oraz w wielu centrach interpretacji. Ponadto liczni przewodnicy posiadają w swojej ofercie programy na każdym z poziomów, choć oczywiście realizują je osobno dla różnych grup swoich klientów.

Tab. 1. Podstawowe poziomy programów interpretacji dziedzictwa w turystyce kulturowej

Poziomy programów / cechy i komponenty	P. 1: dziecka / ucznia	P. 2: zainteresowanego turysty	P. 3: zaawansowanego uczestnika
Najczęściej	dzieje i D. lokalnych	świadectwa (materialne	idee kulturowe,

interpretowane wymiary / dziedziny / obszary dziedzictwa	społeczności i obszaru (w tym muzyka i sztuka ludowa, tradycje, życie codzienne w dawnych czasach (ogólnie: zajęcia itd.), dawne zawody i klasy społeczne, materialne świadectwa narodowe D., historyczne przykłady działalności artystycznej i architektury, treści D. w curriculumach formalnej edukacji.	i niematerialne) D. narodowego i uniwersalnego, D. etniczne, religijne, miejsca wydarzeń historii, kontekst dziejowy istniejącej architektury, ważniejsze teksty kultury, nośne „tematy” D., wkład jednostek w D., D. „zwykłych ludzi”, historyczne fakty demograficzne, wzorce procesów osiedleńczych.	świadectwa wymiany kulturowej, dokumenty historii, procesy historii politycznej, społecznej i ekonomicznej kraju i danej społeczności, D. mniejszości i grup defaworyzowanych, kłopotliwe D., relacje społeczności z historycznym otoczeniem, procesy naturalne i społeczne, epoki historii (dogłębnie lub przeżyciowo).
Odmiany (formy) turystyki wykorzystujące odnośne PID	t. szkolna (edukacyjna), t. eventowa i tematyczna po szlakach (oferty dla grup rodzinnych), t. żywej historii, t. miejska (pakiety rodzinne), rodzinne wyjazdy wakacyjne.	t. tematyczna po szlakach, t. dziedzictwa, t. kreatywna, t. eventowa, t. żywej historii (bierni uczestnicy), t. etniczna, t. sentymentalna, wiejska TK, t. regionalna, t. zrównoważona (np. 4H).	wyprawy studyjne, turystyka seminaryjna, t. muzealna, t. hobbystyczna i kolekcjonerska, t. literacka, t. żywej historii (jako czynni uczestnicy), archeoturystyka.
Zewnętrzne ramy organizacyjne PID (oferta turystyczna lub szersze samodzielne aktywności uczestników).	wycieczki lokalne, jednodniowe wyjazdy, szkolne wycieczki historyczne, rodzinne pakiety turystyczne, oferta ekomuzeów.	eksploatacja szlaków kulturowych, wycieczki do miast, wycieczki tematyczne, cykliczne eventy kulturowe, tematyczne pakiety lokalne.	wycieczki hobbystyczne, eventy (hobbyści, pasjonaci), wyjazdowe / wędrownie seminaria, programy formacyjne organizacji, szkolenia interpretatorów.
Główne metody interpretacyjne	<i>storytelling</i> , lekcja, drama (m.in. żywy obraz, scena, teatr), projekty hands-on (włączenie w działanie, pracę), warsztat kooperacyjny, gra (animacyjna), metoda tekstu przewodniego.	opis (obiektu, artefaktu), opis systematyczny (przewodnik), komentarz interpretacyjny (p. oprowadzania), warsztat, trasa ID, pokaz, ekspozycja, prezentacja, film, gra (eksplorerska).	specjalna trasa zwiedz., wykład i prelekcja, praca z tekstami i zbiorami, metody formacyjne (np. medytacja, egzorta), gra (wcieleniowa), studium przypadku.
Programy długotrwałe	pobyty edukacyjne w miejscach dziedzictwa, tematyczne wakacje (obozy, kolonie).	wycieczki katalogowe, oferta „stacyjna” szlaków kulturowych, pobyty przeżyciowe i kreatywne, lokalne pakiety TK.	wyjazdy tematyczne, zloty tematyczne, pobyty szkoleniowe i formacyjne, konferencje popularyzacyjne.
Stacjonarne programy modularne	warsztaty partycypacyjne (muzealne, w centrach ID, z mistrzami zawodów), lekcje muzealne, gry stacjonarne (planszowe, multimedialne).	warsztaty kreatywne (odtwórcze, np. rzemieślnicze), mikroeventy w obiektach D. (inscenizacje, pokazy), mikroeventy rozproszone (degustacje, koncerty).	warsztaty analityczne, warsztaty kreatywne (twórcze, np. literackie, muzyczne, kulinarne), bloki seminaryjne <i>in situ</i> , szkolenia obiektowe.
Inne przedsięwzięcia i techniki interpretacyjne	zwiedzanie dla dzieci, zwiedzanie zadaniowe, animacja (m.in. zespołowe ożywianie historii), tematyczne gry terenowe (m.in. questy).	oprowadzanie (różne odmiany), zwiedzanie wystaw / kolekcji, „stacyjne” systemy tras turyst., lokalne systemy oznaczeń, dynamiczne wizualizacje (m.in. VR AR), eksploracyjne gry zespołowe, odnajdywanie	pokazy, filmy, eksploracja samodzielna (zadaniowana), gry role-play, zwiedzanie archiwów, oprowadzanie po obiektach D. z pogłębionym PID, konsultacje z ekspertami, regularne próby, praca

		obiektów i artefaktów).	(np. z archeologami).
Najczęstsza kolejność wywoływania / inspirowania elementów doświadczenia dziedzictwa.	sensacja – percepcja – imaginacja – aktywność (zabawa, gra, warsztat), refleksja (w dalszej edukacji).	prezentacja – eksplanacja – aktywność (rozrywka, eksploracja) – refleksja.	rozpoznanie – analiza – refleksja – aktywność (kreatywna, intelektualna).

Wyjaśnienie skrótów: D – dziedzictwo, ID – interpretacja dziedzictwa, PID – program(y) interpretacji dziedzictwa; TK – turystyka kulturowa.

Źródła: opracowanie własne na podstawie [Veverka 1994; Carter 2001; Howard 2003; Weiler i Ham 2006; 2010; Moscardo, Ballantyne i Hughes 2007; Wearing i in. 2007; Sharing our Stories 2007; Engaging 2016; Falk i Dierking 2000; Ideas 2009; Izquierdo Tugas 2005; Ludwig 2003; 2008; 2012, 2014; Standards 2008; Mikos v. Rohrscheidt 2010a; 2014, 2018c; Rahman i Beng Kiang 2017; Sharing 2012; UNESCO A Manual 2012; Williams 2013; Hajduk i in. 2014; Tilkin 2014]

Poziom dziecka. Jego wyraźne wyodrębnienie i opracowanie odpowiadających mu programów interpretacyjnych to spełnienie jednego z głównych postulatów Freemana Tildena. W dużej mierze są one faktycznie budowane zgodnie z innymi założeniami, odnoszącymi się m.in. do roli emocji, aktywności kinetycznej (ruchu) podczas działań, czasu ich trwania i różnorodności bodźców, sposobów zaangażowania uczestników (zob. tabela powyżej). Charakterystyczne dla tych programów jest silniejsze odwoływanie się do doświadczeń życia codziennego dzieci niż wiedzy (której te jeszcze nie posiadają) oraz selekcja wątków tematycznych, odnoszących się głównie do spójnych i jednoznacznych narracji (wypreparowanych z biografii bohaterów, zrekonstruowanych na podstawie badań obrazów codzienności rodzin i wspólnot lub aktywności zawodowych, ale także legend i opisów hagiograficznych), a pomijających dylematy i trudne wybory ludzi, wieloznaczność źródeł czy alternatywne tezy historyków. Typowe dla tego poziomu są też: dobór metod i technik sprawdzonych w dydaktycznej pracy z dziećmi, eksploatacja określonych typów zasobów o oczywistym i zrozumiałym znaczeniu, wysoki poziom wykorzystania obrazów i animacji oraz interaktywność na poziomie technicznym (możliwości dotknięcia i wypróbowania artefaktów lub ich kopii, sterowania makietami, dobierania elementów ubioru, odszukiwania ukrytych rzeczy itd.). Duży jest udział działań zespołowych (jak warsztaty odtwórcze i wspólne inscenizacje), animowanych przez przygotowanych edukatorów i interpretatorów, a formy eksploracyjne mają postać *questów*, także w formule opracowanej dla grup rodzinnych. Programy z tej grupy w zdecydowanej większości są przygotowywane w jednej wersji językowej, jako że ich głównymi odbiorcami są dzieci i grupy rodzinne z własnego kraju. Rejestr językowy przekazywanych treści jest utrzymany na poziomie odpowiednim dla dzieci (proste zdania, unikanie trudnych wyrazów i specjalistycznych terminów względnie ich natychmiastowe, najlepiej zobrazowane tłumaczenie). Na tym poziomie większość uczestników wywodzi się z samego miejsca dziedzictwa lub bliskiej okolicy (są to zatem rzadziej turyści, a bardziej odwiedzający), a większość uczestników pochodzących z dalszych obszarów to uczniowie biorący udział w wycieczkach szkolnych lub dzieci przyjeżdżające w ramach rodzinnych wypraw po szlakach kulturowych, do znanych centrów interpretacji albo skansenów lub do historycznych miast. Dlatego programy z tej grupy najczęściej są dostępne w centrach interpretacji, muzeach lokalnych (regionalnych) i muzeach profilowanych (tematycznych), jednak coraz liczniej pojawiają się również w parkach kulturowych i częściej odwiedzanych zabytkach. Przygotowują je także przewodnicy miejscy i terenowi dla wycieczek uczniów z młodszych grup wiekowych oraz touroperatorzy, którzy specjalizują się w obsłudze takich wycieczek i gospodarze rozbudowanych produktów turystyki dziedzictwa i tematycznej (np. szlaki kulturowe). Wśród uczestników tych programów są grupy rodzinne lub pojedynczy rodzice z dziećmi, wychodzący z założenia, że warto zainteresować

je konkretnym wymiarem dziedzictwa, wesprzeć jego aktualne zainteresowanie lub sprawić mu przyjemność. Dlatego, choć można przyjąć, że zadowolone dziecko automatycznie przekłada się na satysfakcję towarzyszącego mu dorosłego, warto rozważyć również towarzyszące działania adresowane do nich (zmaterializowane na tzw. *parents level* – poziomie – wzroku i percepcji – rodzica) albo odbywających się w czasie, kiedy dziecko uczestniczy w stacjonarnym grupowym działaniu.

Studium przypadku – program interpretacji dla dzieci

Nazwa: Inside James Fort: The Powhatan Indians

Miejsce: James Fort, ufortyfikowana część osiedla Jamestown (USA).

Adresaci: Dzieci i grupy rodzinne z dziećmi.

Eksploatowany wymiar dziedzictwa: Najstarsze osadnictwo brytyjskie na Wschodnim Wybrzeżu USA, kontakty i wymiana międzykulturowa z rdzennymi mieszkańcami.

Opis: Pierwszą część programu stanowi oprowadzanie po terenie fortu przez edukatora – członka jednego z plemion rdzennych Amerykanów (Nanticoke), skupiające się na spotkaniach i wymianie dóbr rdzennych mieszkańców z europejskimi osadnikami. Formułą zwiedzania jest stylizacja ubioru i języka, wykorzystanie historycznych gadżetów, opowieści na poszczególnych stacjach dotyczące różnych wymiarów kontaktów i elementów wymiany, z wykorzystaniem tradycyjnych przedmiotów użytku osobistego i znalezisk archeologicznych (artefakty rekonstruowane). Druga część to zwiedzanie ekspozycji tematycznej dla dzieci „Świat Pocahontas” stanowiącej część Archaearium (stałego muzeum archeologicznego), przystosowanej dla dzieci jako głównych odbiorców (język opisów, wizualizacja procesów, formy proponowanej interakcji).

Metody / techniki: Zwiedzanie stylizowane, *storytelling*, dialog, stacyjna sekwencja narracji, fizyczna interakcja z artefaktami, dostosowany przekaz (treści i rejestr), interaktywne formy przekazu treści ekspozycji.

Źródła: Historic Jamestown 2019 www – obiekt. Program: Jamestown Rediscovery, konsultacja w obiekcie.

Poziom zainteresowanego turysty. Określenie „zainteresowany” odnosi się tu do przeciętnego odwiedzającego, odróżnia go jednak od tych turystów, którzy przebywając w miejscach dziedzictwa koncentrują się np. na aktywnej rekreacji bez jakiegokolwiek interakcji z jego zasobami i albo w ogóle nie są zainteresowani żadnymi formami interpretacji, albo preferują tzw. szybką ścieżkę zaliczenia, polegającą na przejściu przez przestrzeń atrakcji, ewentualnie jej udokumentowaniu (fotografowanie). Ze względu na liczebną dominację uczestników interpretacji właśnie na tym poziomie, to jemu odpowiada większość jej programów w miejscach dziedzictwa, zabytkach i muzeach, a także w przestrzeni otwartej (np. w historycznych centrach miast i w parkach kulturowych). Charakterystyczne dla tego poziomu są maksymalne ramy czasowe interpretacji nie przekraczające jednego tzw. modułu dnia (to jest najwyżej kilku godzin między posiłkami), przy czym pokaźny jest udział programów znacznie krótszych, np. pół- lub jednogodzinnych. Najliczniej spotykane są *programy systematyczne* (ukierunkowane na uporządkowany przekaz różnorodności zasobów i wątków albo narracje oparte na chronologicznym następstwie epok, jak w galeriach artystycznych, wykopaliskach archeologicznych, historycznych ekspozycjach muzealnych czy trasach zwiedzania kompleksów zabytkowych) oraz *programy tematyczne*, skoncentrowane na jednym wątku lub zasobach o jednolitym profilu (biograficzne, technologii zawodowej, industrialne, militarne, religijne, architektoniczne itd.). Przekaz bazuje często na wiedzy (za podstawę przyjmuje się średni jej poziom odpowiadający najpowszechniejszym formalnym programom kształcenia w danym kraju) oraz doświadczeniach życiowych typowego odbiorcy, stąd wiele w nim odwołań i porównań. Rejestr językowy w przekazie treści oparty jest o przeciętne kompetencje językowe względnie porównywalny do języka publicystyki. Często funkcjonują tłumaczone

wersje treści interpretacji, adresowane do turystów z innych krajów, choć niemal zawsze są one uboższe (mniejszy wybór) niż te oferowane w języku krajowym. W przestrzeniach otwartych dominują różne wersje zwiedzań grupowych (w tym klasyczny spacer, objazd, ale też zw. stylizowane, fabularyzowane i wielozmysłowe), a dla samodzielnie zwiedzających: audioprzewodniki, wirtualne lub realne trasy turystyczne (ogólne, zespalaające atrakcje, historyczne lub tematyczne) oraz aplikacje turystyczne. Natomiast w programach stacjonarnych dominują gotowe, przekrojowe trasy zwiedzania obiektów, audioprzewodniki i przygotowane ulotki. Turystom proponowane jest modułowe (wycinkowe) uczestnictwo w eventach ożywiania historii (których są biernymi obserwatorami, ewentualnie uczestnikami działań w formule rywalizacji) i mikroeventy animacji historycznej w zabytkach (np. dramatyzowane sceny odtwarzające wydarzenia, inscenizowane uczyty) albo pokazy technologii wytwórczej w obiektach przemysłowych, warsztatach rzemieślniczych lub skansenach. Uczestnicy działań na tym poziomie zwykle nie powracają do tego samego miejsca, ale ich pozytywne opinie (ze względu na ich liczbę i różnorodność kontaktów, a tym samym możliwość dotarcia do olbrzymiej grupy odbiorców) mają zasadnicze znaczenie dla popularyzacji tak samego dziedzictwa, jak i oferty interpretacyjnej gospodarzy. Dlatego warto dbać o sieciowanie ofert interpretacji na tym poziomie między obiektami dziedzictwa, a nawet obszarami recepcji turystyki kulturowej. Umożliwi to zainteresowanie tych osób propozycjami innych miejsc, a tym samym ich „wymianę” między nimi.

Studium przypadku

Katedra w Norwich – oferta zwiedzania historycznego i tematycznego

Miejsce: Norwich, Anglia.

Adresaci: Grupy turystyczne i indywidualni turyści dorośli.

Zestawienie propozycji:

Zwiedzanie podstawowe z przewodnikiem (główne przestrzenie i artefakty katedry, na podstawie jej dziejów), czas trwania do 60 minut.

Tematyczne wycieczki grupowe (od 70 do 90 minut):

1. „The Close” – zwiedzanie z objaśnieniem historii i przeznaczenia budynków największego w Anglii zespołu urbanistycznego skoncentrowanego wokół siedziby biskupstwa.

Witraże – interpretacja technik, motywów i kontekstów religijnych oraz historycznych unikalnego zbioru witraży ozdabiających katedrę, od dzieł średniowiecza po współczesne.

Kaplice i kantorie – zwiedzanie zespołu kaplic katedry, z prezentacją i wyjaśnieniem ich genezy, funkcji i historii wykorzystania oraz miejsc przeznaczonych dla kantorów z wyjaśnieniem i prezentacją ich roli liturgicznej.

Krużganki – zwiedzanie najbardziej kompletnego kompleksu mieszkalnego duchowieństwa i służby katedralnej z wyjaśnieniem funkcji pomieszczeń, symboliki wystroju i założeń oraz technik architektonicznych.

Pomniki i rzeźby – zwiedzanie selektywne, którego przedmiotem są rzeźby z prezentacją ich symboliki (akcent na postaci biblijne), znaczenia religijnego i historycznego rozwoju sztuki rzeźbiarskiej.

Życie zakonne katedry – zwiedzanie skoncentrowane na pierwszych 450 latach dziejów katedry jako klasztoru benedyktynów pokazujące trwały wpływ reguły św. Benedykta na kształt kompleksu oraz współczesne praktyki liturgiczne (elementy nagrań i pokazu).

Freski, graffiti, znaki murarskie i cechowe – Zwiedzanie skoncentrowane na budowniczych katedry i rzemieślnikach, którzy przyczynili się do jej utrzymania i wystroju, przekaz oparty na zachowanych materialnych upamiętnieniach ich pracy.

Metody / techniki: Orowadzanie przewodnickie, opisy artefaktów, wizualizacje, tablice historyczne, zlokalizowane pokazy i nagrania, mniejsze kolekcje.

Warunki: Poza zwiedzaniem podstawowym organizowanych kilka razy dziennie w stałych godzinach, pozostałe zwiedzania należy rezerwować z wyprzedzeniem co najmniej 2 dni.

Źródło: Norwich Cathedral 2019 www; konsultacja w centrum obsługi (2018).

Poziom zaawansowanego uczestnika. Wśród programów proponowanych dla nich liczne są propozycje o długim czasie trwania, np. wielodniowe pobyty przeżyciowe, pobyty kreatywne (kursy artystyczne, rzemieślnicze itd.), eventy odtwarzania historii, zloty i zjazdy hobbystów i pasjonatów, a nawet konferencje popularnonaukowe w miejscach dziedzictwa. Często atutami takich programów (wykorzystywanymi w marketingu interpretacji i samych obiektów/miejsc) są: możliwość nabycia konkretnej umiejętności (np. rzemieślniczej, artystycznej) lub kompetencji (np. interpersonalnych) albo okazja do integracji grupy ludzi zainteresowanych danym wymiarem dziedzictwa w trakcie trwania programu. W grupie rozbudowanych programów na tym poziomie pojawiają się także jedno- lub kilkudniowe wycieczki muzealne, mające na celu zapoznanie ze zbiorami konkretnego obiektu, ich grupy albo z czasową wystawą. Programy interpretacyjne są zróżnicowane co do metod i technik, ale skupione na tematyce, konkretnym wymiarze dziedzictwa lub wątku. Odwołują się one do zaawansowanej wiedzy pozyskiwanej przez uczestników już to podczas przedmiotowych studiów, już to w ramach realizacji osobistych zainteresowań (hobby, pasji) oraz do ich biografii turystycznych (doświadczenia odwiedzenia wielu podobnych miejsc). W indywidualnym zwiedzaniu stacjonarnym dla zainteresowanych tym poziomem interpretacji przygotowuje się kioski multimedialne (pomieszczenia wyodrębnione z trasy zwiedzania, których wykorzystanie przerywa jego tok) i filmy poszerzające treść przekazu, dodatkowe warstwy audioprzewodników (dla szczególnie zainteresowanych, np. techniką), stanowiska interaktywne umożliwiające głębszy poziom refleksji i/lub wspierające formułowanie i zapisywanie / utrwalanie na miejscu własnych opinii, a także stacjonarne gry (planszowe, indywidualne z użyciem multimediiów) o dłuższym czasie trwania i wymagające znacznego zaangażowania. W interpretacji miejsc wydarzeń historycznych lub otwartych przestrzeni proponuje im się m.in. zwiedzania rozszerzone (z prezentacją i omówieniem detali czy szczegółowym pokazem technik) albo oprowadzania z perspektywy lub z narracją alternatywną, których bohaterami są mniej znani lub niedoceniani aktorzy historii albo grupy mniejszościowe, prelekcje i dyskusje podejmujące złożone zagadnienia (jak skomplikowane uwarunkowania decyzji, możliwości interpretacyjne procesów i wydarzeń), spotkania ze świadkami historii lub nagrania ich wypowiedzi. Typowymi programami eksploracyjnymi na tym poziomie są (zawsze tematyczne) gry miejskie, nierzadko ze specjalnie stworzonymi jednorazowymi scenariuszami. Spotykane są także programy zespołowych działań wymagających zaawansowanych umiejętności (np. obsługi urządzeń, technik władania bronią lub samodzielnej interpretacji źródeł) lub orientacji w trudniejszym terenie, jak w grach eksploracyjnych opartych o serwisy typu *geocaching*. Osobami wykonującymi programy lub uczestniczącymi w nich są – obok profesjonalnych interpretatorów samego obiektu / miejsca, praktycy – mistrzowie swoich profesji, eksperci danej dziedziny lub nawet – mający status gości specjalnych – uznani twórcy. Na tym poziomie obiektami i przestrzeniami interpretacji stają się miejsca inne niż w masowej (powszechnej) turystyce kulturowej, np. archiwa albo inne / dodatkowe przestrzenie eksploatowanych przez nią obiektów, np. magazyny muzealne, mniej zbadane podziemia, miejsca zamieszkania czy pochówku mniej znanych twórców itd. Rejestr językowy w przekazie treści na tym poziomie zwykle jest tożsamy z językiem fachowym lub bardzo do niego zbliżony. Inne niż krajowa wersje językowe są spotykane i zalecane, jeśli eksploatowany wymiar dziedzictwa ma znaczenie szersze niż lokalne albo narodowe (np. odnosi się do wydarzeń globalnej historii, wielkich religii lub osiągnięć artystycznych uznawanych za dziedzictwo światowe czy całego kręgu, np. europejskiego). Ponieważ rzadko realizuje się je na co dzień w zwykłym trybie obsługi turystów, programy interpretacji na tym poziomie są wyraźnie opisane i adresowane (także w marketingu) do poszczególnych grup i organizacji potencjalnie bardziej zainteresowanych zasobami (np. stowarzyszeń odtwórstwa lub przyjaciół muzeów, grup hobbystów przy ośrodkach

kultury, grup zawodowych (jak nauczyciele konkretnych przedmiotów) i do organizatorów wypraw wyspecjalizowanych w obsłudze takich grup. Warto podkreślić, że turyści z tej grupy należą do aktywnych i lojalnych uczestników podobnych programów w różnych miejscach, a nawet w tym samym obiekcie, jeśli przygotowuje on dla nich kolejne programy w podobnej formule, ale o zmieniających się treściach i scenariuszach.

Studium przypadku **Inspiration Matisse - wycieczka do Kunsthalle Mannheim**

Miejsce: Mannheim (Niemcy), Kunsthalle.

Organizatorzy: Stowarzyszenie Przyjaciół Muzeum w Heilbronn w ramach rocznego programu i gospodarz – Zarządca Kunsthalle w Mannheim w ramach specjalnego programu interpretacji dla partnerów i miłośników sztuki.

Adresaci: Osoby zainteresowane sztuką i biografiami jej twórców, aktywni turystycznie członkowie stowarzyszenia.

Typ programu: Jednodniowa, tematyczna wycieczka muzealna z odrębnymi działaniami interpretacji jako kluczowymi modułami programu (listopad 2019).

Temat: Wystawa czasowa „Inspiration Matisse” organizowana w Kunsthalle Mannheim (135 eksponatów pochodzących z 12 wystaw niemieckich, francuskich, brytyjskich, hiszpańskich, szwajcarskich i amerykańskich muzeów i galerii sztuki).

Opis programu: Wspólny przejazd pociągiem w towarzystwie pilota (pracownik merytoryczny własnego muzeum). Posiłek w restauracji muzealnej Kunsthalle. Prelekcja na temat Matisse’a jako pioniera nowych prądów w malarstwie europejskim oraz inicjatora serii projektów „artyści dla artystów”, poprowadzona przez kustosa wystawy. Trzy zwiedzania tematyczne (każde po około 1 godzinie), skoncentrowane na obrazach Matisse’a, jego plastykach i dziełach z ceramiki oraz dziełach twórców mu współczesnych (14 malarzy) i niemieckich artystów z jego kręgu oddziaływania (5 innych) – z przerwami na posiłek lub poczęstunek. Dyskusja z udziałem własnego opiekuna i kustosa wystawy. Możliwość zakupu katalogu i komentarzy do wystawy.

Metody / techniki: Seria prowadzonych zwiedzań, prelekcja, dyskusja, wykorzystanie trwałych materiałów i zbiorów interpretacyjnych.

Źródła: MuseumsFreunde Heilbronn 2019 [www](http://www.museumsfreunde-heilbronn.de); Kunsthalle Mannheim ProgrammPlus 2019 [www](http://www.kunsthalle-mannheim.de).

Poziom intensywnego dialogu. Ten czwarty, rzadko spotykany poziom programów interpretacji jest adresowany do niewielkiej, ale ważnej grupy jej odbiorców. W najwyższym stopniu realizuje on też te założenia współczesnej interpretacji dziedzictwa, które nakazują uwzględniać zarówno jej wieloźródłowość i wielowymiarowość, jak i możliwie najszersze i najgłębiej idące zaangażowanie jej uczestników. Jak wspomniano we wprowadzeniu, ten centralny postulat jest zbieżny z konceptem hermeneutycznym niemieckiego filozofa Hansa-Georga Gadamera [1960, s. 270-310]. Dotyczy on w pierwszym rzędzie percepcji dzieł sztuki i w ogóle tekstów kultury, które przecież w dużej mierze składają się na dziedzictwo niematerialne i materialne, ale także refleksji na temat ludzkich dziejów (a więc również materii je współtworzącej) wreszcie międzyludzkiego dialogu jako metody nie tylko wymiany informacji, ale i międzyosobowego spotkania oraz pogłębiania indywidualnego rozumienia świata i ludzkiego doświadczenia. Wszystko to może mieć odniesienie do interpretacji dziedzictwa w turystyce kulturowej. Taki elitarny, „gadamerowski” poziom zainteresuje zapewne tylko niewielką część z odwiedzających miejsca dziedzictwa i wystawy, a to z powodu konieczności intensywnego indywidualnego zaangażowania w interpretację (nie w ramach zespołu i w mniejszym stopniu animowanego oraz sterowanego z zewnątrz) oraz poświęcenia na nią więcej czasu. Jednak w wielu miejscach osobom otwartym na ten poziom i wymiar spotkania z dziedzictwem należy stworzyć taką możliwość, jednocześnie dbając o edukację nowych grup turystów w kierunku ich zainteresowania tą możliwością. Mogą nimi być pasjonaci danej dziedziny kultury (w tym amatorzy z ambicjami np.

dokumentowania dziedzictwa lub innej kreatywnej pracy z jego zasobami), szkolni nauczyciele przedmiotów takich jak historia, wiedza o kulturze, religia i religioznawstwo, przedmioty artystyczne, wiedza o społeczeństwie, liderzy i wolontariusze organizacji koncentrujących się na ochronie i popularyzacji dziedzictwa, studenci kierunków bardziej intensywnie eksploatujących dziedzictwo czy nawet (z uwzględnieniem poziomu ich wiedzy oraz posiadanych kompetencji w zakresie uczenia się) ambitni uczniowie – uczestnicy kół zainteresowań związanych z dziedzictwem i jego eksploracją. Istotna w tym poziomie jest konfrontacja tzw. *Vorverständnis* (przed-rozumienia), to jest dotychczasowej recepcji danego wymiaru dziedzictwa (lub konkretnego dzieła, tekstu kultury) samego uczestnika z jego percepcją przez poprzednich odbiorców. Od twórcy takiego programu wymaga to opracowania wielopoziomowej relacji na temat historycznych i współczesnych oddziaływań i ujęć, a jednocześnie dogłębnego zapoznania się z profilem potencjalnego uczestnika tego procesu, właściwego doboru metod i technik angażujących go, jak również odpowiedniej i skutecznej zachęty do włączenia się w działania podejmowane w odwiedzanym miejscu. Częściowo materiału, niezbędnego to takiej analizy może dostarczyć dobrze prowadzona dokumentacja odwiedzin i monitoring opinii turystów (forum i konta w mediach społecznościowych obiektu, zewnętrzne opinie pozyskiwane z sieci www), z których można wyselekcjonować informacje zwrotne od tej grupy, a nawet śledzić dyskusje prowadzone między takimi osobami.

Studium przypadku

A.R.T. (Art, Research, and Teaching) w Muzeum Brooklyńskim

Miejsce: Brooklyn, Nowy Jork (USA).

Struktura: Dwuletni stacjonarny program zajęć w muzeum, bezpłatny ze strony gospodarza (opłacane są koszty wyżywienia i zorganizowanych pobytów, jeśli uczestnik sam ich sobie nie zorganizuje) składający się z cyklu regularnych (całodniowych lub dwudniowych).

Wymagania: Nie ma innych wymagań wstępnych poza zainteresowaniem sztuką i dobrą znajomością języka angielskiego.

Adresaci: Pasjonaci sztuki, studenci, nauczyciele sztuki i kultury.

Opis: Założenia programu są prezentowane w trzech wymiarach: sztuka (Art), badanie (Research) i nauczanie (Teaching). **Sztuka.** Uczestnicy mają możliwość samodzielnego zwiedzania systematycznych i czasowych wystaw w godzinach zamknięcia muzeum, konsultacji z kustoszami wystaw, uczestniczą w pogłębionych wykładach z kuratorami, pedagogami muzealnymi i pracownikami badawczymi, oraz w krótkich tematycznych kursach. Dyskusje i warsztaty partycypacyjne stwarzają im dodatkową przestrzeń i okazję do wymiany doświadczeń oraz dzielenia się osobistymi pasjami związanymi ze sztuką. **Badanie** (eksploracja). Uczestnicy mający pełny dostęp do wewnętrznej biblioteki i archiwów Muzeum, otrzymują systematycznie zadania typu badawczego dotyczących pojedynczych dzieł z istniejących lub przygotowywanych kolekcji, odkrywania relacji i wzajemnych inspiracji ich twórców oraz historii ich percepcji (rozmaitych świadectw ich interpretacji). Na każdym zjeździe uczestniczą także w pogłębionych zajęciach na temat bieżących zagadnień z historii sztuki i edukacji muzealnej, w większości w formule seminariów. **Nauczanie.** Uczestnicy są przygotowywani metodycznie do roli lidera, przewodnika po kolekcjach lub nauczyciela sztuki. Ten wymiar obejmuje ćwiczenia z prowadzenia zajęć na temat sztuki (lekcji, prelekcji, warsztatów) oraz spotkań i dyskusji na temat kulturowej i społecznościowej funkcji sztuki i muzeów. Przez współpracę w przygotowywaniu warsztatów muzealnych uczestnicy odkrywają w praktycznym wymiarze muzeum jako miejsce ludzkiej ekspresji, dialogu kulturalnego oraz społecznych interakcji realizowanego w warunkach wolności i wzajemnego respektu.

Metody / techniki: Oprowadzanie, prelekcje i wykłady systematyczne i tematyczne, warsztaty partycypacyjne, lektura, samodzielne eksploracje archiwalne ukierunkowane zadaniami, dyskusje.

Dodatkowe możliwości: Chętni absolwenci programów mogą otrzymać certyfikat przewodnika po Muzeum, a także włączyć się w jego pracę przez okresową obsługę grup turystycznych w tej roli.

Źródło: Brooklyn Museum 2019 www.

Warstwy turystycznej interpretacji świadectw dziedzictwa i typowe dla nich metody oraz techniki

Z punktu widzenia turystycznej eksploatacji dziedzictwa jego interpretacja jest jednym z niezbędnych działań w procesie tworzenia produktów względnie (niekomercyjnych) programów oferowanych turystom. Proces ten obejmuje zagospodarowanie zasobów (w tym ich zabezpieczanie), ich fizyczne udostępnianie, prezentację i interpretację oraz najszerzej pojęte organizowanie ich marketingu – niezależnie od tego, czy realizacja i dystrybucja programu jest dla odbiorców bezpłatna, czy zostaje skomercjalizowana. Szerzej te zagadnienia opisano w innej publikacji [Mikos v. Rohrscheidt 2018a, s. 238-243; 263-274]. Poszczególne komponenty programów interpretacyjnych, zakładając – jako wspólny mianownik profesjonalnej interpretacji – weryfikację faktów i procesów historycznych oraz wykorzystanie autentycznych świadectw i wytworów dziedzictwa, różnią się między sobą zauważalnie m.in. objętością treści i formą jej przekazu (w tym stosowanym rejestrem językowym), oddziaływaniem na różne zmysły uczestników (jednowymiarowe, jak przekaz głosowy lub wizualny albo multisensoryczne, łączące obraz i dźwięk, a czasem także dotyk, smak i zapach) i – przede wszystkim – poziomem oraz rodzajem zaangażowania uczestników. Na podstawie tego ostatniego kryterium można wyodrębnić kilka warstw interpretacji, w ramach których wykorzystuje się sprawdzone metody, techniki i narzędzia. Poniższy opis prezentuje je w porządku rosnącego zaangażowania uczestników i odnosi się do optymalnego zestawu takich działań w ramach jednego programu. Tak zróżnicowane spektrum działań jest jednak spotykane w nielicznych programach, dotyczących wzorcowo zagospodarowanego obszaru z licznymi zabytkami, ekspozycjami, miejscami kreacji partycypacyjnych doświadczeń (jak warsztaty) z własnym centrum interpretacji i rozwiniętą ofertą przewodnictwa i autonomicznej eksploracji. Na ogół mamy zaś do czynienia z wyborem niektórych działań z poszczególnych warstw, możliwych do realizacji (i dopuszczalnych) na danym miejscu oraz najbardziej efektywnych z punktu widzenia założonych celów i zidentyfikowanych głównych grup odbiorców. Nie umniejsza to zdaniem autora przydatności poniższego zestawienia, które również twórcom skromniejszych programów i zarządcom pojedynczych obiektów może posłużyć do zapoznania się z potencjalnym instrumentarium. Należy przy tym zaznaczyć, że uszeregowanie warstw w poniższym opisie niekoniecznie odpowiada kolejności podejmowania działań podczas realizacji programu interpretacyjnego – przykładowo w interpretacji dla dzieci jego scenariusz przewiduje działania z grupy aktywizacji przed modułami dydaktycznymi albo wprowadzenie gry (odkrywczej) przed właściwą eksplanacją zasobów.

1. Identyfikacja zasobów dziedzictwa na użytek publiczności. Jest ona podstawowym warunkiem i punktem wyjścia ich prezentacji, a tym bardziej rozwiniętej interpretacji [Ludwig 2012; Falk, Dierking 2000]. Pełni też kluczową rolę w zwróceniu uwagi turysty na zasób, który nie może być wyróżniony w otoczeniu w żaden inny sposób [Moscardo i in. 2007]. Powodami tego mogą być na przykład względy konserwatorskie (przy obiektach zabytkowych), reguły organizacji zarządzającej obiektem (np. w obiektach sakralnych) lub brak możliwości bardziej kosztownego zagospodarowania zasobu (w przestrzeniach otwartych, np. na polach bitewnych lub w ekomuzeach). Dlatego właśnie to działanie (czasem ujmowane nawet jako zapewnianie dostępności prezentacyjnej, jest integralnym etapem procesu turystycznego udostępnienia zasobów [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2018a, s. 242; 272]. Może ono dotyczyć wszystkich ich rodzajów (m.in. zabytków i pojedynczych artefaktów, kolekcji, dokumentów, biografii, narracji, potwierdzonych co do źródeł i treści tradycji, obrzędów, rytów i recept kulinarnych, inspiracji literackich itd.) lub tylko określonego typu zgodnego z tematycznym profilem programu interpretacji.

Identyfikacja

Tablice

Inskrypcje

Opis artefaktu

Identyfikacja polega na opatrzeniu zasobu zweryfikowaną nazwą, datą powstania lub zdarzenia, zamieszczeniu krótkiego opisu wyjaśniającego jego funkcje (np. zbiornik do stabilizacji poziomu wody, dokument poświadczający kwalifikacje czeladnika itd.) lub jego roli w historii, życiu społecznym, gospodarczym czy kulturalnym (np. autor pierwszego słownika, wynalazca lampy naftowej itd.). Czasem zawiera także wizualizację zasobu, jeśli ten jest ukryty, niedostępny fizycznie lub ma postać niematerialną.

Typowymi przykładami klasycznej identyfikacji są opisy eksponatów w galeriach i kolekcjach muzealnych, tablice informacyjne i memoratywne na budynkach oraz inskrypcje na pomnikach. Warto tu zauważyć, że już same pomniki, np. nagrobne lub upamiętniające wydarzenia albo ich bohaterów są jednocześnie formą identyfikacji miejsc i nadawania im znaczeń, choć zwykle adresatami tych działań nie są w pierwszym rzędzie turyści [Koseleck 2002; zob. też Ćwiek-Rogalska 2017]. Natomiast młodszymi postaciami identyfikacji są opisy w kodach graficznych (np. QR) i mobilnych aplikacjach turystycznych, stosowane najczęściej dla zasobów rozproszonych w otwartej przestrzeni.

Elementy identyfikacji, niezależnie od tego, że w percepcji turysty „zlewają się” wizualnie z samym materialnym zasobem i w rezultacie współtworzą jego utrwalony obraz, są powielane we wszystkich działaniach interpretacyjnych, a także w informacji i literaturze turystycznej. Dlatego zarządzający sferą interpretacji powinien bezwzględnie dbać o ich zgodność ze zweryfikowanymi faktami (historycznymi) i zrozumiałość dla odbiorców.

Identyfikacja – studium przypadku

Tablica z inskrypcją w miejscu śmierci króla Leonidas

Miejsce: Termopile (Termopilon), gm. Lamia, Grecja, wzgórze Kolonos.

Organizacja: Upamiętnienie pierwotne – starożytni mieszkańcy okolicy (potwierdzone w opisie Herodota), upamiętnienie współczesne (zrekonstruowane w 1955 roku): samorząd.

Adresaci: Pierwotnie: wszyscy przechodzący drogą, aktualnie: głównie turyści.

Cele: Identyfikacja miejsca historycznego wydarzenia z 480 r. p.n.e. (lokalizacja – wg przekazów starożytnych), hołd wobec zbiorowego bohatera historii, popularyzacja narodowego dziedzictwa (cel współczesny).

Kontekst: W domniemanym miejscu śmierci króla spartańskiego Leonidas I w bitwie o przesmyk termopilejski już niedługo po tym wydarzeniu umieszczono pamiątkowy głaz z wyrytym epigramatem współczesnego poległego poety Simonidesa – o tej samej co dziś, powszechnie znanej treści: „Przechodniu, powiedz Lacedemończykom, że tu leżymy, posłuszni ich prawom...”.

Opis działania (treść, materiał, technika i narzędzia): Tablica umieszczona jest w miejscu wyeksponowanym za pomocą kamiennej struktury. Prosta forma tablicy narzuca koncentrację na treści napisu, która sama z siebie jest świadectwem niematerialnego dziedzictwa starożytnej Grecji. Inwokacja („przechodniu”) może być uznana za najstarsze świadectwo zaadresowania tej formy interpretacji m.in. do turystów.

Źródła: Cartledge 2013, s. 139-144, Zdjęcie: Wikipedia commons

2. Eksplanacja zasobów. W dosłownym znaczeniu w oryginale łacińskim *explanatio* to tłumaczenie i takie jest też potoczne rozumienie tego terminu. Zasadniczo tym mianem określa się każdy proces logicznego objaśniania zjawisk i ich wzajemnej zależności czy zachowań i postaw oraz ich przyczyn.

W turystycznej interpretacji dziedzictwa te zbiorczy termin obejmuje wytwarzanie i udostępnianie treści w postaci *utrwalonej* lub *nietrwalej*. Z postacią utrwaloną turyści spotykają się m.in. w książkowych przewodnikach, ulotkach i broszurach przekazywanych zwiedzającym wystawy i trasy, albumach, nagraniach audioprzewodników, aplikacjach turystycznych i elektronicznych opisach zabytków, jak również w internetowych opisach (podstronach) obiektów szlaków [Howard 2003; Moscardo i in. 2007; Wearing i in. 2007; Hvenegaard i in. 2009; UNESCO 2012]. Nietrwała forma eksplanacji jest realizowana m.in. w komentarzach interpretatorów: przewodników (ludzi), gospodarzy miejsc dziedzictwa i opiekunów kolekcji, przekazywanych wielokrotnie podczas oprowadzania turystów [Moscardo i in 2007; Ludwig 2012; *Sharing* 2012; Kiss 2013; Hristov i in. 2018]. Formy trwałe komponują zwykle sami twórcy programów interpretacji (jak kuratorzy wystaw czy autorzy przewodników) albo fachowcy działający na ich zlecenie, podczas gdy formy nietrwale pochodzą od bezpośrednich wykonawców interpretacji, którzy zachowują ich strukturę, lecz dostosowują m.in. objętość i rejestr językowy przekazu do sytuacji i możliwości percepcyjnych konkretnych odbiorców [Mikos v. Rohrscheidt 2014].

Eksplanacja

Album

Trasa

Oprowadzanie

Przewodnik
drukowany

Zakres treściowy eksplanacji jest znacznie szerszy niż identyfikacji: dotyczy ona bowiem kontekstu i okoliczności powstania danego zasobu i jego ewentualnych przeobrażeń, jego roli i znaczenia dla miejscowego lub uniwersalnego dziedzictwa, jego dzisiejszej funkcji lub sposobów wykorzystania przez gospodarzy i właściwych depozytariuszy (lokalną społeczność). Z uwagi na ich kluczowe znaczenie dla zrozumienia wyjaśnianej rzeczywistości i jej związku z dziedzictwem, treści eksplanacji (niezależnie od ich utrwalenia lub funkcjonowania w swobodnym przekazie) przybierają postać kanoniczną, to jest względnie stałą strukturę. Odnosi się to zarówno do sposobu komponowania zestawu informacji, jak

i do kolejności ich podawania. W tym ostatnim szczególnie dobrze oddają je tzw. sekwencyjne formuły organizacji zwiedzania, ułatwiające zrozumienie znaczenia zasobów, ich wzajemnych związków lub logikę procesów historycznych albo tradycyjnych technologii, jak to jest w wystawach muzeów czy w kolejności zwiedzania proponowanej w lokalnych trasach turystycznych. Kryterium takiego uszeregowania może być chronologia wydarzeń, logiczne następstwo procesów technologicznych, kolejność wynikająca z przestrzennej struktury wystawy albo trasy zwiedzania lub inne.

Ze względu na odniesienie tej warstwy interpretacji do pojedynczych zasobów, przygotowując ją i zestawiając strukturę jej treści należy zadbać, by podporządkować ją założeniom całego programu interpretacji. Dzięki temu pomoże ona zrealizować jego cele, a nie zaciemni ich np. przez liczne dygresje i nie będzie nużyła przez niepotrzebne powtórzenia informacji przekazywanych w innych miejscach.

Eksplanacja – studium przypadku Przewodnik „13 pomysłów na Gniezno i okolice”															
<p>Miejsce: Gniezno i powiat gnieźnieński. Organizacja: Starostwo Powiatowe w Gnieźnie. Adresaci: Turyści indywidualni, krajowi. Założenie / cel: Popularyzacja materialnych świadectw dziedzictwa (narodowego i lokalnego) Typ przedsięwzięcia: Książkowy przewodnik. Opis działań (w tym techniki i narzędzia): Starostwo w roku 2016 zleciło przygotowanie nowoczesnego przewodnika. Wybrano koncepcję tras tematycznych (13) i metodę sylabusu miejsc, polegającą na zestawieniu treści odnoszących się do poszczególnych miejsc i obiektów pochodzących z różnych źródeł historycznych, literackich i żywego dziedzictwa (legandy, anegdoty) oraz ich rekompozycji ze wskazaniem adresatów każdego elementu przekazu. Wykonawcy: Grupa lokalnych autorów, w tym przewodników, pod kierunkiem A. Mikosa v. Rohrscheidt, autora metody. Ilustracje: spis tras tematycznych i wybrana strona z pojedynczym sylabusem obiektu. Źródła: 13 pomysłów na Gniezno 2016; Mikos v. Rohrscheidt 2011.</p>	<div style="text-align: center; background-color: #e0f2f1; padding: 5px;">13 pomysłów na Gniezno i okolice. Przewodnik tematyczny dla turystów</div> <div style="text-align: center; margin-top: 10px;">Pałac prymasów w Gnieźnie</div> <div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: flex-start;"> <div style="width: 45%;"> <p>Obiekt należy do tras:</p> <ul style="list-style-type: none"> W średniowieczu rezydencja metropolitów znajdowała się po południowej stronie katedry (co widać na rycinie z 1505 r.). Od początku XVI w. zamieszkiwali oni zamek nad brzegiem jeziora Jełonek, stępujący im do połowy XVIII w. Aktualna rezydencja Prymasa Polski to budowla klasycystyczna, powstała w latach 1830-1836. Wznosił ją architekt Schinkel. W 1928 r. pałac przebudował Wielkopolec Stefan Cybichowski. Budowniczy pałacu nazywał się Schinkel. Nie jest jednak pewne, czy był nim Karol Fryderyk Schinkel, jeden z największych architektów XIX w., czy mniej znany, działający wtedy w Wielkopolsce Henryk Schinkel. Był on twórcą m.in. klasycystycznej przebudowy pałacu arcybiskupiego w Poznaniu, pracował więc dla tego samego inwestora. Pałac naprzeciw archikatedry tradycyjnie zwany jest prymasowskim. Jest tak dlatego, że od 1417 r. po dziś dzień arcybiskupi Gniezna noszą tytuł Prymasa Polski. Tytuł prymasa oznaczał pierwszeństwo wśród biskupów kraju. W Polsce od 1572 r. Prymas był też interrexem – najwyższym urzędnikiem państwa w okresie bezkrólestwa. Dokonywał również koronacji nowo obranego króla. Podczas wizyt w Gnieźnie w pałacu mieszkał kardynał Stefan Wyszyński. Kilukrotnie wygłaszał przemówienia z balkonu. Podczas pierwszej pielgrzymki do Polski, 3 czerwca 1979 r. na balkonie pałacu stanął Jan Paweł II pozdrawiając gnieźnian. Biorąc pod uwagę datę (przed wizytą papieża w Krakowie) możemy twierdzić, że pierwsze polskie „okno papieskie” jest w Gnieźnie! Balkon pałacu prymasowskiego był też pierwszym, z którego papież „rozmawiał” z polską młodzieżą. Tu wraz z nią pierwszy raz w Polsce papież śpiewał „Góralu, czy ci nie żal”. Jan Paweł II, Gniezno, 3 czerwca 1979 r.: „Grody zaś, z którymi związane są początki wiary na ziemi Polan, naszych praojców - to Poznań, gdzie od najdawniejszych czasów, bo już dwa lata po chrzcie Mieszka osiadł biskup - oraz Gniezno, gdzie w roku tysięcznym dokonał się wielki akt o charakterze kościelno-państwowym. Oto przy relikwiach św. Wojciecha spotkali się wystawnicy papieża Sylwestra II z Rzymu z cesarzem rzymskim Ottonem III i pierwszym królem polskim (...) ustanawiając pierwszą polską metropolię.” Od roku 2014 głównym lokatorem pałacu jest Prymas Wojciech Polak, arcybiskup metropolita gnieźnieński. </div> <div style="width: 50%; text-align: right;"> </div> </div> <div style="text-align: right; margin-top: 10px; font-size: small;">[txt: JW, fot: DK]</div>														
<p>Trasy tematyczne</p> <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;"> Po ziemi gnieźnieńskiej wzdłuż Szlaku Piastowskiego</td> <td style="width: 50%; padding: 5px;"> Trasa powstania wielkopolskiego</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"> Podróż śladem dziejów religii</td> <td style="padding: 5px;"> Szlakiem pomników Gniezna i okolic</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"> Skarby gnieźnieńskich muzeów</td> <td style="padding: 5px;"> Zieloną trasą po ziemi gnieźnieńskiej</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"> Architektura i sztuka na ziemi gnieźnieńskiej</td> <td style="padding: 5px;"> Trasa techniki i przemysłu</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"> Śladem wybitnych postaci</td> <td style="padding: 5px;"> Mity i legendy Gniezna i okolic</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"> Śladem innych narodów</td> <td style="padding: 5px;"> Kryminalne historie ziemi gnieźnieńskiej</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"> Trasą dworów i pałaców</td> <td></td> </tr> </table>	Po ziemi gnieźnieńskiej wzdłuż Szlaku Piastowskiego	Trasa powstania wielkopolskiego	Podróż śladem dziejów religii	Szlakiem pomników Gniezna i okolic	Skarby gnieźnieńskich muzeów	Zieloną trasą po ziemi gnieźnieńskiej	Architektura i sztuka na ziemi gnieźnieńskiej	Trasa techniki i przemysłu	Śladem wybitnych postaci	Mity i legendy Gniezna i okolic	Śladem innych narodów	Kryminalne historie ziemi gnieźnieńskiej	Trasą dworów i pałaców		<div style="background-color: #0070c0; color: white; padding: 5px; display: inline-block; border-radius: 3px;">119</div>
Po ziemi gnieźnieńskiej wzdłuż Szlaku Piastowskiego	Trasa powstania wielkopolskiego														
Podróż śladem dziejów religii	Szlakiem pomników Gniezna i okolic														
Skarby gnieźnieńskich muzeów	Zieloną trasą po ziemi gnieźnieńskiej														
Architektura i sztuka na ziemi gnieźnieńskiej	Trasa techniki i przemysłu														
Śladem wybitnych postaci	Mity i legendy Gniezna i okolic														
Śladem innych narodów	Kryminalne historie ziemi gnieźnieńskiej														
Trasą dworów i pałaców															

3. Dydaktyzacja zasobów to zbiorcze określenie grupy przedsięwzięć, które mają na celu ich wykorzystanie w procesach realizacji programów edukacyjnych. Chodzi tu nie o ogólne

informowanie czy nawet „uczenie” na ich temat, ale o działania podejmowane w ramach konkretnego curriculum edukacji formalnej (np. nauczania historii czy sztuki dla klas szkół ponadpodstawowych, programu seminarium akademickiego) lub szerszego projektu (np. ścieżki międzyprzedmiotowej). Takie przedsięwzięcie może być realizowane przez nauczycieli i wolontariuszy stowarzyszenie edukacji nieformalnej, organizację ochrony i popularyzacji dziedzictwa, ośrodek kultury, organizację turystyczną (np. w ramach szkolenia przewodników) czy przez organizatora wycieczek tematycznych [Ludwig 2012; Smith i Holmes 2012, Mikos v. Rohrscheidt 2018]. Dydaktyzacja może być też stosowana niezależnie od programów edukacyjnych, na przykład w celach ochrony eksploatowanych zasobów. I tak, przykłady z kanadyjskich parków narodowych pokazują, jak opis zasobów „ze zwierzęcej perspektywy” na specjalnej serii tablic interpretacyjnych przyczynił się do szybkiego zredukowania niepożądanych zachowań zwiedzających, w tym dzikiego biwakowania [Hvenegaard 2009, s. 222]. Podobne działania można podejmować przykładowo w parkach kulturowych i innych często zwiedzanych otwartych obszarach.

Dydaktyzacja

Lekcja Warsztat Pokaz

Dla takiego działania typowe jest szczegółowe określenie jego celów dydaktycznych (np. pozyskanie przez uczestników konkretnej wiedzy lub jakiejś umiejętności), wskazanie metody służącej ich osiągnięciu oraz wykorzystanie lub stworzenie na użytek danego przedsięwzięcia technik i narzędzi. Często, choć nie zawsze, sporządzane są szczegółowe scenariusze dla poszczególnych modułów lub działania są rozpisywane na serię jednostek (lekcji), a w interpretacji realizowanej w ramach programów edukacji formalnej może być wymagana przynajmniej obecność (jeśli nie zaangażowanie lub nawet kierownictwo) osoby posiadającej kwalifikacje przedmiotowe lub certyfikowanego edukatora (np. obiektowego). Innymi wykonawcami takich działań w miejscach dziedzictwa są przewodnicy, mistrzowie warsztatów czy animatorzy doświadczeń tematycznych.

Na bogate spektrum przedsięwzięć dydaktyzacyjnych składają się m.in. tablice dydaktyczne, umieszczone seryjnie na terenowych trasach tematycznych lub na trasach zwiedzania ekspozycji, scenariusze lekcji i pokazów muzealnych, tematyczne warsztaty partycypacyjne proponowane przez ośrodki interpretacji dziedzictwa, warsztaty kreatywne (np. w dziedzinie sztuki ludowej) realizowane przez jej wytwórców. Dłuższymi projektami są adresowane do kandydatów na przewodników i studentów i podporządkowane programowi ich szkolenia lub seminarium moduły zajęć obiektowych i w otwartej przestrzeni oraz serie lekcji lub prelekcji realizowane w ramach wypraw tematycznych, muzealnych i szkolnych w poszczególnych obiektach szlaków kulturowych. Ponadto niektóre cykliczne eventy (jak zjazdy hobbystów czy imprezy dla miłośników filmu, teatru albo muzyki) wprowadzają do programów swoich kolejnych edycji tzw. „ścieżki” dydaktyczne dla grupy zainteresowanych, gdzie poszczególne moduły mają postać prezentacji (np. kierunku muzycznego czy dorobku kompozytora) zaopatrzonych w historyczne i merytoryczne wprowadzenia. Programy dydaktyczne odnoszące się m.in. do dziejów religii i doktryny religijnej czy danego ruchu i realizowane w kilkudniowych blokach proponuje wiele organizacji religijnych zarządzających obiektami dziedzictwa. Także część profilowanych muzeów i centrów interpretacji dziedzictwa przygotowuje dłuższe programy odnoszące się

do danej dziedziny kultury, wybranego na dany rok wymiaru czy wątku dziedzictwa, albo podczas tzw. dni otwartych, nocy muzealnych itd. Wówczas serie działań dydaktycznych (prelekcji, lekcji, warsztatów i komentowanych pokazów) towarzyszą wystawom czasowym lub są organizowane w kolejnych stałych terminach.

Dydaktyzacja – studium przypadku

Warsztatowy moduł edukacyjny w Centrum Interpretacji Dziedzictwa

Miejsce: Centrum interpretacji Dziedzictwa Brama Poznania ICHOT, Poznań.

Kontekst / rami przedsięwzięcia: Program edukacji formalnej z zakresu historii, języka polskiego i/lub etyki.

Tematyka modułu: Prezentacja i interpretacja chrystianizacji Polski jako decyzji władcy i wydarzenia historycznego.

Grupa docelowa: Uczniowie szkół ponadpodstawowych (zwarte grupy szkolne).

Cele modułu: Zapoznanie z okolicznościami decyzji o przyjęciu chrześcijaństwa, wspieranie uczenia myślenia przyczynowo-skutkowego i umiejętności podejmowania decyzji.

Metody: Zespołowe ćwiczenie z historii alternatywnej, dyskusja w grupie.

Narzędzia: Przygotowana karta pracy, teksty źródłowe.

Prowadzący: Zawodowy edukator z Centrum Interpretacji Dziedzictwa BP.

Dopelnienie modułu interpretacyjnego: 1) przygotowanie na lekcjach szkolnych obejmujące kontekst historyczny (dostępne wskazówki dla nauczycieli), 2) kontynuacja wizyty w BP na kolejnych lekcjach przedmiotu odnoszące się do problematyki odpowiedzialności polityków i obywateli (dostępne wskazówki dla nauczycieli i teksty źródłowe).

Źródło: Brama Poznania 2019 www.

4. Multimedializacja i multisensoryzacja. To grupy działań polegające na rozpisaniu przekazu interpretacyjnego (dotyczącego materialnych lub niematerialnych zasobów) na kilka kanałów odpowiadających zmysłom ludzkim przy użyciu klasycznych technik lub nowoczesnych, zwykle elektronicznych technologii [UNESCO 2012]. Ich głównym celem jest stworzenie wielowymiarowego, a zatem bliższego rzeczywistości obrazu prezentowanego fenomenu. Często jednak równie ważne jest zastąpienie nieistniejącego zasobu (np. budowli za postacią wizualizacji) lub niedostępnego autentycznego komponentu konfrontacji z dziedzictwem (np. nagranie relacji świadka historii) albo „ożywienie” i personalizacja relacji historycznych przez wykreowane z pomocą multimedii dynamiczne sceny.

Multimedializacja

Film

Dynamiczna
prezentacja

Udźwięko-
wienie

Rozszerzona
rzeczywistość

Technikami składającymi się na multimedializację są udźwiękowanie (m.in. nagranie komentarzy, opowieści, scen), wizualizacja (np. trójwymiarowe rzuty budowli na ekranie), animacja (np. prezentowanie scen lub procesów technologicznych za pomocą prezentacji) czy film, rzadziej imitacja zapachów. Najnowszymi technikami z tej grupy są aplikacje turystyczne bazujące na wirtualnej (VR) i rozszerzonej rzeczywistości (AR). W wielu przypadkach są one jedynym sposobem wizualizacji materialnego dziedzictwa, które już nie istnieje, bez nich jego interpretacja *in situ* byłaby pozbawiona swojego głównego atutu. Znakomitym przykładem takiego ich użycia jest digitalne „odtworzenie” głównego kościoła opactwa w Cluny [Rueda-Esteban 2019].

Multimedializacja może być stosowana do obsługi rozmaitych metod interpretacji, np. *storytellingu* (opowieści narracyjnej, dzięki jej nagraniu), inscenizacji (przez zastąpienie żywych aktorów projekcją), dla wprowadzenia interakcji ze zbiorami (w formie selekcji treści, sterowania elektroniczną prezentacją czy udziału w grze albo quizie) lub dla uzupełnienia przekazu przewodnika. Może być także sposobem organizowania interpretacji dla samodzielnie zwiedzających turystów.

Multisensoryzacja

W kontekście wprowadzania wielozmysłowej percepcji dziedzictwa najpopularniejszą grupą działań interpretacyjnych są degustacje kulinarne, często zaopatrzone we wprowadzenia i pokazy. Z kolei integralnymi komponentami programów interpretacji dla niektórych grup niepełnosprawnych są tzw. zwiedzania wielozmysłowe [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 212-215], w których na pierwszy plan wysuwają się formy kontaktu z zasobami za pomocą innych zmysłów niż dominujące zwykle wzrok i słuch, a więc dotyku, zapachu i smaku.

Multimedializacja – studium przypadku

Clunetour - Rozszerzona rzeczywistość w interpretacji opactwa w Cluny

Miejsce: Cluny, Burgundia, Francja.

Twórcy: Firma Paztec / Europejska Federacja Miejsc Kluniackich.

Dystrybutor: Office de Tourisme, Cluny (centrum informacji turystycznej).

Kontekst: Główny kościół konwentu z X/XI wieku - serce historycznego opactwa benedyktyńskiego, kolebki wielkiej reformy zakonnej Kościoła zachodniego, nie zachował się. To poważnie utrudniało narrację na temat ruchu kluniackiego, której spójność i atrakcyjność obniżał brak możliwości pokazania miejsca liturgii i centrum życia zakonnego.

Adresaci: Turyści indywidualni posługujący się mobilnymi urządzeniami z ekranem (wiek ponad 6 lat).

Założenie / Cel: Wizualizacja nieistniejących materialnych elementów głównego kościoła opactwa *in situ*, usunięcie luki w narracji i interpretacji w jej najważniejszym miejscu, wprowadzenie elementów multimedialnych (trójwymiarowy obraz, nagrany tekst, dźwięk tworzący tło i pośredniczący przekaz niematerialnego dziedzictwa – chorału gregoriańskiego).

Opis działań (w tym techniki i narzędzia): Aplikacja Clunetour oferuje zwiedzanie całego terenu opactwa w wykorzystaniu tabletu z ekranem. Trasa główna prowadzi od bramy głównej do wieży Fromages, przez pałac Jeana de Burbon (muzeum archeologii i sztuki), pozostałości samego opactwa, w tym kościół główny, krużganki, cele mnichów, młyn i magazyny, obejmuje także trzy opcjonalne trasy po średniowiecznym mieście, w tym cyfrowe rekonstrukcje niektórych domów. Obrazom odtworzonych budowli i wnętrz w technologii 3D i obszerną towarzyszy głosowy komentarz i interaktywna (starowana przez użytkownika) treść dotycząca szczegółów wystroju, przeznaczenia poszczególnych pomieszczeń i symboliki religijnej.

Dostępność: Przez cały rok program można pobrać na własne urządzenie w miejscowym Centrum Informacji Turystycznej, wersje językowe: francuska, angielska i niemiecka, cena pobrania samej aplikacji: 4 Euro (plus wstęp do miejsc z opłatą – w sumie 11.50 euro).

Ocena: Treści programu utrzymane są na wysokim poziomie merytorycznym, wykorzystano do nich gotowe opisy zawarte w profesjonalnie sporządzonej Clunypedii.

Źródła: Cluny 2019 www; Clunypedia 2019 www; Rueda-Esteban 2019.

5. Ekscytacja to grupa działań wprowadzonych w na szeroką skalę przez pionierów interpretacji dziedzictwa na długo przed nastaniem w turystyce „epoki 3xE” akcentującej tzw. *excitement* i *edutainment*. Polegają one na wywoływaniu powiązanych z zasobami i miejscami dziedzictwa doznań i kreacji krótkotrwałych wydarzeń tematycznych, atrakcyjnych dla uczestników i posiadających charakter rozrywki. Ich celem jest personalizacja kontaktu z dziedzictwem (m.in. przez inscenizowane „spotkanie” z jego twórcami), wytworzenie lub wzmocnienie jego pozytywnego obrazu w świadomości turysty oraz utrwalenie (przez późniejsze wspomnienia i skojarzenia) jego doświadczenia [Van Dijk i in. 2012; Ludwig 2012].

Udział elementu ekscytacji jest podporządkowany całościowemu doświadczeniu miejsca (zasobu) i obejmuje m.in. zabiegi wywołujące emocje (np. spotkanie z „duchem” bohatera narracji czy właściciela miejsca), spektakularne pokazy (np. wystrzał z armaty czy imitacja pojedynku), dramatyzację oprowadzania po obiekcie lub wolnej przestrzeni (np. przez zorganizowanie żywych scen na jednej lub kilku stacjach) [Hvenegaard i in. 2009] albo realizowane w formie zabawy „osadzanie” zwykłych aktywności turystów w kontekście dziedzictwa, jak inscenizowanie posiłku jako historycznej „uczty” z udziałem „gospodarza” czy wprowadzanie w środek akcji scen życia codziennego w „żywym skansenie”, na zamku czy grodzie.

Najbardziej rozbudowaną i samodzielną formą zastosowania ekscytacji są atrakcje w pełni koncentrujące swoją ofertę na dostarczaniu doznań, jak parki tematyczne. Jednak wiele z nich oferuje doznania kreowane sztucznie (nie wykorzystujące autentycznych zasobów miejscowego dziedzictwa) lub scenariusze doświadczeń nie opierające się na zweryfikowanej wiedzy o przeszłości. W programach profesjonalnej interpretacji dziedzictwa udział elementu ekscytacji musi być podporządkowany tym wymogom, dlatego jest zwykle skromniejszy

Ekscytacja – studium przypadku

Zwiedzanie: Żona Lutra i jego nauka w Wittenberdze

Tytuł oryginalny: *Luthers Weib und Luthers Lehr. Martin Luther und seine Gattin Katharina von Bora erzählen aus ihrem gemeinsamen Leben.*

Miejsce: Lutherstadt Wittenberg (LW), Niemcy, historyczne centrum miasta (kilka stacji).

Organizacja: Miejskie biuro turystyki (LW – Tourism Information).

Kontekst: Głównym zasobem dziedzictwa miasta Wittenberg, wyznaczającym dominujący temat jego turystycznej eksploatacji, jest Reformacja luterska w I połowie XVI wieku i fakt wieloletniego życia Marcina Lutra, który jednocześnie prowadził tu działalność publiczną. Z okazji 500-lecia Reformacji w 2017 roku ofertę turystyczną miasta zmodernizowano (wprowadzając nowoczesne formy interpretacji) i znacznie rozbudowano.

Typ przedsięwzięcia: Zwiedzanie eventowe (*Eventführung*) to rozwinięte zw. fabularyzowane zawierające dodatkowe moduły, stanowiące samodzielną atrakcję i organizowane na zamówienie w dowolnym okresie roku

Adresaci: Zorganizowane grupy turystyczne do 25 osób.

Założenie / cel: Zapoznanie z publicznym i prywatnym życiem Reformatora, osobiste doświadczenie XVI-wiecznego miasta z perspektywy historycznych bohaterów.

Warunki: Zwiedzanie odbywa się późnym wieczorem, a po zakończeniu inscenizowany jest

„historyczny” posiłek z udziałem „Marcina Lutra” i jego żony „Katarzyny von Bora”. Zwiedzanie bez uczty trwa 1,5 do 2 godzin, z posiłkiem – od 2,5 do 3 godzin. Cena (bez posiłku) – 285-350 euro, posiłek: 15 euro od osoby.

Przebieg: Zwiedzanie startuje w domu Lutra (były klasztor) i przebiega wzdłuż trasy przez historyczne jądro miasta. Przewodnikami są „Luter” i jego (bardzo asertywna) żona, prowadzący stały dialog, przy czym oboje mówią w historycznym saskim dialekcie. Głównym tematem jest Reformacja i jej skutki: dla samych bohaterów i mieszkańców miasta. Zwiedzającym towarzyszą z pochodniami landsknechci – żołnierze okresu Reformacji, wywodzący się z ludu. Na kolejnych stacjach (7) bohaterowie „spotykają się” z przyjaciółmi i przeciwnikami. Tematyzowane są: spory teologiczne, likwidacja klasztorów i los byłych zakonników i zakonnice, wielodzietność ówczesnych rodzin, codzienne życie miasta, utrzymanie domu i rodziny. W trakcie zwiedzania uczestnicy otrzymują napitek, (piwo według tradycyjnej receptury), a po zakończeniu z obojgiem bohaterów spożywają posiłek, który jest okazją do rozmowy na tematy poruszane podczas zwiedzania.

Metody, techniki i narzędzia: Główną metodą jest oprowadzanie z prezentacją historycznych miejsc (stacji) *in situ*. Dla uzyskania efektu ekscytacji do programu wprowadzono zarówno elementy ożywiania historii (stylizacja ubioru i mowy przewodników i bohaterów zwiedzania, ich dialogi prezentowane w konwencji „w pierwszej osobie i z pierwszej ręki”), dramaturgii (spotkania z innymi postaciami z własną dynamiką, np. sporu, regulowaną scenariuszem) i inscenizacji (nocna sceneria, pochodnie i stroje osób towarzyszących, historyczna aranżacja miejsca uczty, dobór potraw), jak również możliwość aktywizacji uczestników przez stawianie pytań i włączenie do rozmowy na ostatnim etapie.

Źródła: Wittenberg 2019 [www](#); Luther Lehr 2019 [www](#); Gäste-Journal 2019, nr 3, konsultacja na miejscu.

6. Aktywizacja to zespół działań ukierunkowanych na zaangażowanie turystów w proces interpretacji przez fizyczny, intelektualny lub emocjonalny kontakt z interpretowanym zasobem materialnym lub niematerialnym. Służy to dłuższemu utrzymaniu ich uwagi na zasobach i treściach z nimi związanych oraz utrwaleniu doświadczenia dziedzictwa [zob. Falk i Dierking 2000; Moscardo i in. 2007].

Aktywizacja

Spektrum tych działań jest rozległe. Jego najprostszymi postaciami są reagowanie na zachętę prowadzącego zwiedzanie do określonych zachowań (np. gestów szacunku dla miejsca), włączanie się uczestników w ustny dialog (animowany stawianiem pytań), czy prosta imitacja zachowań interpretatora lub animatora (np. śpiewu, tańca). Kolejnym jej wymiarem jest samodzielna interakcja z zasobami, inicjowana przez zadania wymagające ich obejrzenia, odczytania, złożenia itd. Ten rodzaj zaangażowania uczestników występuje w niektórych formach przewodnictwa po obiektach i otwartych przestrzeniach, jak zwiedzanie fabularyzowane, zadaniowe, kreatywne i aktywne [Mikos v. Rohrscheidt 2014], a także w ukierunkowanych działaniach eksploracyjnych uczestników, typu poszukiwania ukrytych zasobów lub ich powiązań, które ujawniają ich nowe, nieoczywiste znaczenia [Moscardo i in. 2007]. Wyższy poziom aktywności, polegający na formułowaniu i uzasadnianiu stanowiska wobec dziedzictwa może występować w (sterowanej) dyskusji oraz we wprowadzaniu własnych ocen i opinii do wystawy albo kolekcji, co jest postacią głębszej, właściwej interaktywności. Intelektualne i fizyczne zaangażowanie łączy się we wspólnym odgrywaniu scen z podziałem na role (inscenizacja), w samodzielnym wykonywaniu tradycyjnych wytworów, np. potraw z ich późniejszą degustacją [Walter 2017]. Na podobnym

poziomie operują warsztaty kreatywne skoncentrowane na odtwarzaniu świadectw dziedzictwa (np. strojów, narzędzi), albo na odtwarzaniu lub przetwarzaniu tekstów kultury (np. literackich) lub sporządzaniu dokumentacji nawiązującej do interpretowanego wymiaru dziedzictwa (fotograficznej, filmowej) zbieranej potem w albumie czy filmie [Hajduk i in. 2014; Ludwig 2003; 2012].

Ze względu na potrzebne do tego zaawansowane umiejętności oraz ryzyko kontuzji, rzadziej praktykuje się włączanie przypadkowych odwiedzających jako czynnych uczestników do inscenizacji o charakterze militarnym, jak pojedynki czy zbiorowe sceny imprez batalistycznych albo wymagających doświadczenia w obsłudze maszyn, w tym historycznych pojazdów. Te rodzaje działań (skądinąd o wysokiej intensywności) są zastrzeżone dla pasjonatów danej dziedziny, np. regularnie ćwiczących członków stowarzyszeń odtwórczych lub zrzeszonych w stowarzyszeniach hobbystów.

Najbardziej rozwiniętą formą aktywizacji dla „zwykłych” turystów są wielodniowe pobyty tematyczne lub/i kreatywne, których uczestnicy czynnie przygotowują i realizują inscenizacje historyczne [Weiler i Ham 2010; Van Dijk i in. 2012; Ludwig 2012] lub odbywają systematyczne kursy (malowania, rzeźby ludowej, kulinarne itd.). Specyficzną formą aktywizacji, odrębnie opisaną ze względu na inne założenia, modularny charakter oraz niezależność tej grupy działań od pozostałych warstw jest grywalizacja (poniżej).

Aktywizacja – studium przypadku **Kursy tradycyjnego gotowania dla turystów w Bangkoku**

Miejsce: Historyczne śródmieście Bangkoku, Tajlandia.

Organizator: Silom Thai Cooking School, przedsiębiorca prowadzący tradycyjną, otwartą kuchnię.

Adresaci oferty: Obcokrajowcy interesujący się kulturą i kulinariami.

Założenie: W szkole gotowania, która ma formułę warsztatu kreatywnego połączonego ze zwiedzaniem i degustacją, interpretatorami są mistrzowie warsztatu – tajscy kucharze i lokalni przewodnicy, podczas gdy aktywnie zaangażowani turyści stają się jednocześnie konsumentami i współ-twórcami swojego doświadczenia (kulinarnego) dziedzictwa.

Warunki: Warsztat półdniowy (od wczesnego rana do południa), grupy maksymalnie 9–10 osobowe, prowadzone przez instruktorów – certyfikowanych tajskich kucharzy z kilkuletnim doświadczeniem pracy w restauracjach i w opiece nad praktykantami.

Przebieg / opis: Wprowadzenie dotyczące kulinarnych tradycji (formuła opowieści) i zwyczajów żywieniowych Tajów. Wspólna poranna wizyta z przewodnikiem na lokalnym targu z prezentacją podstawowych surowców i przypraw. Wspólny przegląd, ocena i wybieranie świeżych składników do planowanych potraw. Rozmowa ze sprzedawcami i zakup składników. Na zapleczu lokalu i przy zewnętrznych piecach: instruktaż z elementami interpretacji (opowiadanie o tradycjach poszczególnych posiłków) i zespołowe przygotowanie od podstaw kompletnego, 5-daniowego obiadu przy wykorzystaniu tradycyjnych technik i narzędzi, m.in. mielenia ziół i przypraw w kamiennym naczyniu i przygotowania past smakowych. Zestawianie składników dań i ich gotowanie na rozmaite sposoby odbywa się ze wstępnym instruktażem i zmianą stanowisk uczestników. W izbie „jadalnej” z bambusowymi meblami i matami – podawanie w stylu tradycyjnym („domowym”) i wspólna konsumpcja potraw. Na koniec uczestnicy otrzymują specjalnie opracowaną książkę kucharską (zawierającą historyczne opisy) jako pamiątkę i zachętę do dalszych kontaktów z kulinarnym dziedzictwem Tajlandii.

Rozszerzenie: Oprócz jednodniowych warsztatów szkoła oferuje także kursy 7-dniowe, umożliwiające naukę szerokiej gamy posiłków tajskiej kuchni.

Kontekst: Warsztaty są oferowane turystom ze zorganizowanych grup touroperatorów, a także w indywidualnych pakietach dla turystów przebywających w Bangkoku.

Ocena: Niezależnie od swych starań o zapewnienie autentyczności, organizatorzy eliminują zarówno liczne oryginalne składniki tajskiej kuchni, potencjalnie nieakceptowane przez turystów (jak wnętrzności drobiu czy insekty) oraz powodujące zbyt intensywne zapachy, a przygotowywanie i spożycie posiłków odbywa się w niemal sterylnej atmosferze, co także nie do końca odpowiada tak

tradycji, jak i współczesnej rzeczywistości.

Źródła: Walter 2017; Silom Thai Cooking School 2019 www.

7. Grywalizacja (gamifikacja) to zjawisko polegające na wprowadzeniu do jakiejś sfery grupowej aktywności (często edukacyjnej) założeń i mechanizmów znanych z gier, takich jak zadaniowanie, rywalizacja, założenie wygranej i nagrody, jasno określone reguły oraz współpraca, negocjacje i wymiana informacji [Squire, Patterson 2010].

Ma to służyć wytworzeniu dodatkowej dynamiki relacji między ich uczestnikami, poprawie ich koncentracji oraz wzrostowi atrakcyjności doświadczenia tego wspólnego działania. Wprowadzenie gamifikacji jako metody do turystycznej interpretacji dziedzictwa ma ponadto powodować zwiększenie zaangażowania jej uczestników w samodzielną eksplorację przestrzeni względnie zintensyfikowanie doświadczeń tematycznych przez świadomy i czynny udział w nich. Twórcy programów sięgają przy tym po wzorce i rozwiązania z rozmaitych gier tradycyjnych (jak towarzyskie planszowe, quizy wiedzy i gry terenowe) i nowoczesnych (jak gry komputerowe, gry RPG (*role-playing-game*) oraz typu LARP (*live-action-role-playing*) [Tyler-Jones 2018].

Grywalizacja

Gry stacjonarne

Gry terenowe

Gry rolowe

Gry wprowadzane są do programów interpretacji w rozmaitej skali i funkcji: od towarzyszących innym działaniom gier poznawczych (instalowanych w aplikacjach turystycznych) i krótkich *quizów* (proponowanych w trakcie zwiedzania ekspozycji), przez odrębne moduły rozbudowanego programu interpretacyjnego (jak zadaniowe zwiedzanie ekspozycji w warunkach rywalizacji zespołów czy rozgrywki planszowych gier edukacyjnych), programy całonocne w całości oparte na założeniach gier (jak turystyczne gry miejskie i obszarowe *questy*) po wielonocne pobyty na tematycznych (najczęściej historycznych) zgrupowaniach uczestników gier typu LARP (*role play*). Niektóre z tych ostatnich, w tym szereg polskich, realizuje się w obiektach dziedzictwa (zamki, młodsze fortyfikacje) lub nawiązują one do jego treści poza tymi miejscami [Moscardo 2007; Wicher 2016].

Niektóre elementy gier (jak rywalizacja między uczestnikami w postaci *quizów* i konkursów, punktacja aktywności i kolekcjonowanie trofeów) są też wykorzystywane w długotrwałych projektach systematycznego zwiedzania szlaków kulturowych oraz zwartych obszarów z dużą koncentracją dziedzictwa, co odbijają regulaminy tzw. paszportów turystycznych, projektów lojalnościowych oraz rozbudowane opcje aplikacji tematycznych.

Grywalizacja – studium przypadku

Gra Miejska „Przywracanie pamięci miejscom” w Toruniu

Organizator: Toruński Uniwersytet Trzeciego Wieku.

Cel: Popularyzacja lokalnego dziedzictwa.

Grupa docelowa: Dorośli, mieszkańcy Torunia i turyści z regionu.

Warunki uczestnictwa: Bez ograniczeń, warunkiem realnego udziału jest umiejętność czytania ze zrozumieniem i przeciętna sprawność fizyczna.

Typ i struktura: Gra reprezentuje typ usługowy, zespołowy, ma strukturę stacijną. Punktem startowym jest pierwsza stacja: pomnik Mikołaja Kopernika na toruńskim Rynku.

Opis i przebieg gry: Gra ma charakter edukacyjno-przygodowy i jest inspirowana toruńskimi miejscami pamięci. W grze mogą brać udział sześciuosobowe zespoły, indywidualni uczestniczą mogą dołączyć do grup tworzonych przez organizatorów. Wszyscy uczestnicy realizują te same, szczegółowo opisane zadania, w czym są im pomocne ukryte wskazówki. Rozwiązanie poszczególnych zadań jest punktowane. Kryteriami zwycięstwa są: liczba zgromadzonych punktów i czas przebycia trasy. Ewaluacji dokonuje zespół powołany przez organizatora, pracujący w sąsiedztwie miejsca lokalizacji ostatniego zadania.

Techniki / pomoce: Wprowadzenie, regulamin gry, karta gry, wskazówki w postaci materialnych zasobów, którym nadawane są funkcje kierujące.

Czas realizacji: Projekt jednorazowy, 7 czerwca 2014.

Źródła: TMP 2019 www; TUTW 2019 www.

Przedstawione wyżej opisy i ilustrujące je studia przypadków odnoszą się do pojedynczych wymiarów zorganizowanej interpretacji dziedzictwa. W takiej „czystej” postaci są one spotykane w miejscach lokalizacji pojedynczych zasobów (jak miejsce biograficzne, miejsce wydarzenia historycznego, monument, oraz w mniejszych obiektach (jak lokalne izby pamiętek, prywatne kolekcje albo świątynie). Generalnie jednak w większych obiektach dziedzictwa (jak kompleksy zabytkowe i zabytki posiadające status muzeów), w centrach interpretacji zarządzanych przez odrębne instytucje czy organizacje, w większych kolekcjach muzealnych, a także w obszarowych programach interpretacji i produktach turystyki kulturowej najczęstszym przypadkiem jest wielowymiarowa (a także wielopoziomowa) oferta interpretacyjna. Na poniższym przykładzie zostaje ukazana wielość działań i technik w jednym obiekcie, która bynajmniej nie wyczerpuje ich potencjalnego spektrum i nie oddaje całego bogactwa możliwości.

Oferta zróżnicowanej, wielowymiarowej interpretacji – studium przypadku Program interpretacji w obiekcie muzealnym: Our Universes: Traditional Knowledge Shapes Our World

Miejsce / obiekt: Smithsonian National Museum of the American Indian, Nowy Jork (USA)

Cel programu: zapoznanie odwiedzających obrazem świata, systemem wartości i codziennym życiem, rdzennych mieszkańców Północnej Ameryki.

Kontekst: Program jest jednym z kilku dostępnych w tym muzeum.

Główni odbiorcy/uczestnicy interpretacji: Rodziny z dziećmi, grupy uczniów pierwszego i drugiego poziomu edukacji.

Personel: Reprezentanci grup etnicznych, edukatorzy muzealni wspierający zwiedzanie.

Opis: (w treści wyróżniono metody i techniki interpretacyjne).

Muzeum oferuje całoroczny grupowy program interpretacyjny. Edukatorzy pochodzący z kilku różnych grup etnicznych rdzennych mieszkańców realizują osobne moduły, których celem jest **prezentacja** dawnych wierzeń i współczesnego życia ich ludów. Wykorzystywane są do tego **prezentacje żywej muzyki i tańca**, **opowiadanie** historii, **projekcje** filmowe, prowadzone są **warsztaty** malarskie i literackie. Odwiedzający mają okazję **przymierzać** koraliki Siouxów, malować grzechotki ludu Hopi z tykwy, **uczyć się** dziecięcych tańców. **Gry** realizowane na podstawie scenariuszy oraz wynikające z rytmu dnia i roku **zadania o charakterze kreatywnym** mają na celu wprowadzić uczestników w życie codzienne typowego rodzinnego domu rdzennych mieszkańców i wykreowanie warunków dla osobistego doświadczenia „bycia jednym z nich” choćby przez moment. Komputerowo wspomagane programy oferują szeroką gamę materiałów szczegółowej interpretacji: historii poszczególnych znaczących miejsc, osób, wydarzeń, elementów kultury. Stanowiska są tak skonfigurowane, by nawet osoby o niewielkich umiejętnościach z zakresu obsługi komputera i programów mogły z nich korzystać w celu wywoływania **prezentacji multimedialnych, animacji, filmów i bloków tekstowych**. Pożądane szczegóły są wywoływane za pomocą dotknięcia ich definicji na ekranach – w wyniku takiego działania zwiedzającego każdy komputer staje się interaktywnym wyświetlaczem. Personel dostępny w salach multimedialnych doradza, odpowiada

na pytania i pomaga w razie ewentualnych problemów.

Źródła: A Manual UNESCO 2012, SAMAI 2019 www.

Rekomendacja. W powyższym zestawieniu, przy każdym wymiarze interpretacji zostały wymienione przedsięwzięcia turystyczne, które najczęściej stanowią jego kontekst i tworzą jego ramy organizacyjne. Z kolei w poprzednim opracowaniu na temat interpretacji dziedzictwa [Mikos v. Rohrscheidt 2019b] autor powiązał poszczególne (te same) przedsięwzięcia z typami zasobów dziedzictwa najczęściej poddawanych interpretacji w turystyce. Zestawienie obu tekstów może być użyteczne dla zarządcy miejsca lub obiektu dziedzictwa albo obszaru jako wskazówka, która pomoże mu dobrać odpowiednie dla swojego zasobu metody i techniki. Na tej podstawie i przy uzgodnieniu z celami interpretacji (odpowiadającymi misji własnej organizacji) łatwo bowiem opracować swego rodzaju *check-listę* dla swojego obiektu czy terenu. Taka lista obejmująca metody, techniki, działania, scenariusze i niezbędne urządzenia może być punktem wyjścia do budowy szczegółowego programu interpretacyjnego adresowanego do turystów i do tworzenia względnie gromadzenia jego instrumentarium.

Wnioski i zakończenie

Warunkowane zmianami otoczenia, zmieniają się ludzkie zachowania, ale także zainteresowania. Dobrym tego przykładem może być mający miejsce w ciągu kilku zaledwie lat olbrzymi wzrost świadomości na temat zagrożeń klimatycznych, który zaczyna poważnie wpływać na popyt turystyczny. Podobnie, choć w mniej spektakularny sposób zmieniają się zainteresowania dotyczące dziedzictwa, które w coraz większym stopniu jest uznawane za integralną część kapitału kulturowego i społecznego. Indywidualizują się zachowania turystyczne, rozwijają się również technologie, a także metody dydaktyczne. Wszystko to będzie miało wpływ na rozwój programów interpretacji dziedzictwa w turystyce. Dlatego jej organizacja i przyszłość powinny już teraz być przedmiotem dyskusji badaczy (których obowiązkiem jest obserwowanie nowych możliwości technologicznych i krytyczna analiza ich wykorzystania w organizacji turystyki kulturowej, gdziekolwiek ma to miejsce) oraz ich potencjalnych użytkowników – zarządców miejsc dziedzictwa, świadomych swoich celów i zadań, a także zmian zachodzących w zachowaniach i oczekiwaniach ich publiczności. Jej dużą, a w wielu miejscach dominującą część stanowią bowiem turyści.

Materiał do takiej dyskusji i punkt wyjścia dla konstrukcji nowych programów przedsięwzięć interpretacyjnych powinny dostarczyć rzetelne badania turystycznej interpretacji dziedzictwa. Przedmiotem takich badań i analiz nie może być jednak tylko satysfakcja odwiedzających, choć jest ona ważna, ponieważ – stymulując popyt – przekłada się na ekonomiczną efektywność programów interpretacyjnych i całych produktów turystycznych. Powinny być w nich uwzględnione także: edukacyjny wymiar tych przedsięwzięć (czyli ogólny wzrost wiedzy o dziedzictwie w społeczeństwie dzięki ich włączeniu w systemy formalnej edukacji i funkcjonowaniu poza nimi dla osób, które pozostają poza ich oddziaływaniem, wpływ uczestnictwa w interpretacji na indywidualny kapitał kulturowy turysty i poziom jego aktywnego uczestnictwa w kulturze, a także efekty zaangażowania ludzi w interpretację dziedzictwa dla jego ochrony i wprowadzenia go w szerszym wymiarze w procesy kształtowania (pozytywnych) relacji społecznych. Temu zadaniu mogą podołać tylko szeroko zakrojone badania podejmowane w różnych miejscach dziedzictwa, realizowane z jednoczesnym wykorzystaniem metod zarówno ilościowych, jak i jakościowych i z odpowiednio dobranymi kryteriami. Jeśli przekaz treści dziedzictwa dla naszych krajowych turystów i osób z zagranicy zainteresowanych naszym dziedzictwem

ma mieć współczesny wymiar i być efektywny w wyżej opisanym znaczeniu, takie badania są niezbędne w polskiej przestrzeni turystycznej.

Kończąc niniejszy tekst autor pragnie także wyrazić swoje głębokie przekonanie, że najlepiej nawet przygotowana interpretacja dziedzictwa w turystyce nie będzie efektywna ani atrakcyjna dla swoich uczestników, jeśli nie zostanie wpisana w szersze koncepcje zarządzania dziedzictwem (obszarowego, obiektowego) oraz w praktyczne zarządzanie turystyką, co umożliwi jej samej prawidłową i sprawną realizację, a interpretowanemu dziedzictwu – skuteczną ochronę i niezbędny dziś profesjonalny marketing. Te zagadnienia będą przedmiotem ostatniego opracowania z serii przygotowanej przez autora.

Bibliografia:

- 13 pomysłów na Gniezno i okolice. Przewodnik tematyczny dla turystów, 2016 (red. A. Mikos v. Rohrscheidt), Starostwo Powiatowe w Gnieźnie, Gniezno
- Beck L., Cable T., 2002, *Interpretation for the 21st Century. Fifteen guiding principles for interpreting nature and culture*, Sagamore Publishing, Champaign
- Beck L., Cable T., 2011, *The Gifts of Interpretation. Fifteen Guiding Principles for Interpreting Nature and Culture*, Sagamore Publishing, Urbana
- Carter J., 2001, *A Sense of Place. An interpretative planning handbook*, Tourism and Environment Initiative, Iverness
- Cartledge P., 2013, *After Thermopylae: The Oath of Plataea and the End of the Graeco-Persian Wars*, Oxford University Press, Oxford
- Ćwiek-Rogalska K., 2017, *Placzący żołnierze. Funkcjonowanie niemieckich pomników ku czci poległych w Pierwszej Republice Czechosłowackiej*, „Zeszyty Łużyckie” nr 51, s. 273-285
- Engaging your visitors: Guidelines for achieving excellence in heritage interpretation*, 2016, Interpret Europe, Witzhausen
- Falk J.H., Dierking L.D., 2000, *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*, Altamira Press, Walnut Creek
- Gadamer H.G., 1960, *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Mohr Siebeck, Tübingen
- Hajduk J., Piekarska-Duraj Ł., Idziak P., Wacięga S., 2014, *Lokalne muzeum w globalnym świecie. Poradnik praktyczny*, MIK, Kraków
- Hems A., Blockley M., (red.), 2006, *Heritage interpretation: theory and practice*, Routledge, Abingdon
- Hewison R., 1986, *The Heritage Industry: Britain in a Climate of Decline*, Methuen, London
- Howard P., 2003, *Heritage: management, interpretation, identity*, Continuum, London - New York
- Hristov D., Naumov N., Petrova P., 2018, *Interpretation in historic gardens: English Heritage perspective*, „Tourism Review” nr 73 (2), s. 199-215
- Hvenegaard G., Shultis J., Butler J.R., 2009, *The Role of Interpretation*, [w:] Ph. Dearden, R. Rollins, M. Needham (red.), *Parks and protected areas in Canada: Planning and management*, Oxford University Press, Oxford, s. 202-234
- Ideas for interpreting heritage sites*, 2009, Irish Walled Towns Network, Church Lane
- Izquierdo Tugas P. i in., 2005, *Heritage Interpretation Centres. The Hicira Handbook*, Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona, Barcelona
- Jackson A., Kidd J., 2011, *Performing heritage: research, practice and innovation in museum theatre and live interpretation*, Manchester University Press, Manchester
- Kiss P., 2013, *Audio Guide V2.0 – a new technology and culture*, [w:] S. Lira, R. Amoeda, C. Pinheiro (red.), *Sharing Cultures 2013, 3. International Conference on Intangible Heritage*, Greenlines Institute for Sustainable Development, Aveiro s. 167-172,
- Koselleck R., 2002, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford University Press, Stanford

- Knudson M., Cable T., Beck L., 1995, *Interpretation of Cultural and Natural Resources*, Venture Publishing Inc., State College
- Lowenthal D., 1985, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge
- Ludwig T., 2003, *Grundlagen der Interpretation. Das Kurshandbuch*, Bildungswerk interpretation, Werleshausen
- Ludwig T., 2008, *Kurshandbuch Natur- und Kulturinterpretation*, Gicom Buchdruck, Borgentreich
- Ludwig T., 2012, *Quality Standards in Heritage interpretation. An Extract from the ParcInterp Trainer Manual*, Bildungswerk interpretation, 2012, Werleshausen
- Ludwig T., 2014, *The interpretive Guide – Sharing Heritage with People*, Bildungswerk interpretation, Werleshausen
- Machlis G. E., Field D. R., 1992, *On Interpretation: Sociology for Interpreters of Natural and Cultural History*, Oregon State University Press, Oregon.
- Magelssen, S., 2007, *Living history museums: Undoing history through performance*, Scarecrow Press, Manham
- Małolepszy B., 2015, *Produkty turystyczne Bramy Poznania. Teoria interpretacji dziedzictwa w praktyce*, „Turystyka Kulturowa”, nr 2, s. 47-66
- Marschall M., 2014, *ENanda Online: sharing Zulu cultural heritage on the Internet*, „International Journal of Intangible Heritage”, t. 9, s. 119-133
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2010a, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, KulTour.pl, Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2011, *Sylabus miejsc, czyli jak atrakcyjnie pokazać miasto współczesnemu turyście kulturowemu*, [w:] Z. Kruczek (red.) *Piloci i przewodnicy na styku kultur*, Proksenia, Kraków, s. 99-122
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2014, *Współczesne przewodnictwo miejskie. Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa*, Proksenia / KulTour.pl, Kraków - Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2018, *Historia w turystyce kulturowej*, WN PWN, Warszawa
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2019a, *Zarys dziejów interpretacji dziedzictwa w turystyce i propozycja ich systematyki*, „Turystyka Kulturowa” nr 3, s. 7-32
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2019b, *Przedmiot interpretacji dziedzictwa we współczesnej turystyce kulturowej – główne typy interpretowanych zasobów i wiodące treści*, „Turystyka Kulturowa” nr 4, s. 65-91
- Moscardo G., 1999, *Making visitors mindful*, Sagamore Publishing, Champaign
- Standards and Practices for Interpretive Planning*, 2008, National Association for Interpretation, Fort Collins, USA
- Moscardo G., Ballantyne R., Hughes K., 2007, *Designing interpretative Signs. Principles in Practice (Applied Communication Series)* Fulcrum Publishing, Golden
- Neto J., 2012, *Immersive cultural experience through innovative multimedia applications: The History of Monserrate Palace in Sintra (Portugal) presented by Virtual Agents. International Conference EuroMed 2012 dedicated to Cultural Heritag*, Springer Publishing, Limassol, Cyprus
- Othman M., 2012, *Measuring Visitors' Experiences with Mobile Guide Technology in Cultural Heritage Spaces*, University of York.
- Rahman H., Beng Kiang T., 2017, *Digital Heritage Interpretation: Learning From the Realm of Real-Worlds*, „Journal of Interpretation Research”, nr 22 (2), s. 53-64
- Rueda-Esteban N.R., 2019, *Technology as a tool to rebuild heritage sites: the second life of the Abbey of Cluny*, – „Journal of Heritage Tourism”, t. 14, z. 2, s. 101-116
- Ryan C., Dewar K., 1995, *Evaluating the communication process between interpreter and visitor*, „Tourism Management” nr 16 (4), s. 295–303
- Sharing our Stories. Guidelines for Heritage Interpretation*, 2007, (opr. S. Jones), The National Trust of Australia & Museums Australia, Canberra-Sydney
- Sharing Our Stories*, 2012, *Using interpretation to improve the visitors' experience at heritage sites*, Falite Ireland, Dublin
- Simon N., 2010, *The Participatory Museum*, Museum, Santa Cruz, USA
- Smith K.A., Holmes K., 2012, *Visitor Centre Staffing: Involving Volunteers*, „Tourism Management”, nr 33, s. 562-568
- Standards and Practices for Interpretative Methods*, 2008, NAI Best Practices, Fort Collins

- Squire K., Patterson N., 2010, *Games and simulations in informal science education*, WCER Working Paper No. 2010-14, National Research Council, Washington DC, <http://www.wcer.wisc.edu/publications/workingPapers/papers.php>, s. 3-25
- Staiff R., 2014, *Re-imagining heritage interpretation: enchanting the past-future*, Farnham and Burlington, Ashgate
- The ICOMOS Charter for the Interpretation and Preservation of Cultural Heritage Sites*, 2008, ICOMOS, Quebec
- Tilkin G. (red.), 2014, *InHerit. Professional Development in Heritage Interpretation. Manual*, Alden Biesen, Bilzen
- UNESCO, 2012, *A Manual for Interpreting Community Heritage for Tourism*, (Canad. Univ. Consortium), <https://icrtourism.com.au/wp-content/uploads/2012/09/interpreting-manual.pdf>
- Uzzell D. L. (red.), 1989, *Heritage Interpretation* (t. 1 i 2), Belhaven Press, London
- Uzzell D.L., 1992, *Les approches socio-cognitives de l'évaluation sommative des expositions*, „Publics et Musées”, t. 1, z. 1. s. 107-123
- Uzzell D. L., 1995, *Creating Place Identity Through Heritage Interpretation*, „The International Journal of Heritage Studies”, t. 1, nr 4, s. 219-228
- Uzzell D.L., 1998, *Interpreting Our Heritage: A Theoretical Interpretation*, [w:] D.L. Uzzell, R. Ballantyne (red.) *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation: Problems and Prospects*, The Stationery Office, London, s. 11-25
- Walter P., 2017, *Culinary tourism as living history: staging, tourist performance and perceptions of authenticity in a Thai cooking school*, „Journal of Heritage Tourism”, t. 12, z. 4, s. 365-379
- Wearing S., Archer D., Moscardo G., Schweinsberg S., 2007, *Best practice interpretation research for sustainable tourism: Framework for a new research agenda*, CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd: Australia
- Weiler B., Ham S., 2006, *Identifying and Prioritising the Desired Outcomes of Interpretation: Stage One of the Development of the Interpretation Evaluation Tool Kit*, CAUTHE 2006 Conference – “To the city and beyond...”, Melbourne, 6-9 lutego 2006, Tekst nr 127
- Weiler B., Ham S., 2010, *Development of a research instrument for evaluating the visitor outcomes of face-to-face interpretation*, "Visitor Studies" nr 13 (2), s. 187- 205
- Wicher M. (red.), 2016, *Księga larpów polskich. The Book of Polish Larp*, Rollespilsakademiet, Copenhagen
- Van Dijk P., Smith L.D., Weiler B., 2012, *To re-enact or not to re-enact? Investigating the impacts of first- and third-person interpretation at a heritage tourism site*, „Visitor Studies”, nr 15 (1), s. 1-14
- Veverka J.A., 1994, *Interpretive Master Planning*, Falcon Press, Helena
- Williams P., 2013, *Performing interpretation*, „Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism”, nr 13 (2), s. 115-126
- Zarzycka K., 2016, *Rozgrzyźć dziedzictwo. Podręcznik dobrych praktyk upowszechniania dziedzictwa i edukacji o dziedzictwie kulturowym*, NID, Warszawa
- Zottica M., Malaescu S., 2015, *The Reenactment as tourism exploitation through heritage interpretation of heritage sites in Transylwania*, „Studia UBB Geographia” t. LX, z 1., s. 175-186

Netografia:

- AHI 2019 www – witryna brytyjskiej Association for Heritage Interpretation – ahi.org.uk
- BI 2019 www – witryna niemieckiej akademii Bildungswerk interpretation z aktualnymi publikacjami – www.interp.de
- Brama Poznania 2019 www – witryna Centrum Interpretacji Dziedzictwa Brama Poznania z oferta zajęć interpretacyjnych dla odwiedzających – www.bramapoznania.pl/zajecia
- Brooklyn Museum 2019 www – witryna nowojorskiego muzeum z opisem cyklicznego programu edukacji o sztuce A.R.T. – www.brooklynmuseum.org/education
- Cluny 2019 www – opis aplikacji AR Cluny w ofercie tamtejszej informacji turystycznej – www.cluny-tourisme.com/Visite-numerique-de-la-Cite-abbaye.html?lang=fr

- Clunypedia 2019 www – wirtualna encyklopedia opactwa w Cluny i miejsc dziedzictwa ruchu kluniackiego – www.clunypedia.com
- Gäste-Journal 2019, nr 3 (9-12), Tourist Information, Lutherstadt Wittenberg – www.lutherstadt-wittenberg.de/fileadmin/downloads/gaestejournal
- Historic Jamestown 2019 www – witryna osiedla Jamestown z opisami programów interpretacji – www.historicjamestowne.org
- IA 2019 www – portal organizacji Interpretation Australia z archiwum publikacji i ofertą edukacyjną – www.interpretationaustralia.asn.au
- ICIP 2019 www – witryna Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, komitetu eksperckiego działającego w ramach stowarzyszonej z ONZ Rady ICOMOS (International Council on Monuments and Sites – www.icip.icomos.org
- IE 2019 www – portal organizacji Interpret Europe - European Association for Heritage Interpretation – www.interpret-europe.net
- IJIH 2019 www – witryna rocznika naukowego International Journal of Intangible Heritage z kompletnym archiwum - www.ijih.org
- IJHS 2019 www – witryna czasopisma International Journal of Heritage Studies z kompletnym archiwum – www.tandfonline.com/toc/rjhs20/current
- JHT 2019 www – witryna czasopisma naukowego Journal of Heritage Tourism z kompletnym archiwum – www.tandfonline.com/loi/rjht20/current
- JIR 2019 www - witryna czasopisma naukowego Journal of Interpretation Research z kompletnym archiwum – www.interpnet.com/JIR
- Luthers Lehr 2019 www – oferta zwiedzania eventowego Luthers Weib und Luthers Lehr w Wittenberdze – www.lutherstadt-wittenberg.de/stadtfuehrungen/luthers-weib-und-luthers-lehr
- Museumsfreunde Heibronn 2019 www – witryna Stowarzyszenia Przyjaciół Muzeum w Heibronn z programem na rok 2019 – www.museumsfreunde.org
- NAI 2019 www – portal amerykańskiej National Association for Interpretation z archiwum publikacji i ofertą edukacyjną – www.interpnet.com
- Silom Thai Cooking School 2019 www – oferta kursów kuchni tajskiej dla turystów, Bangkok – www.bangkokthaicooking.com/2018/main/index.php#menu
- SAMAI 2019 www – witryna Muzeum Indian Amerykańskich, oddział w Nowym Jorku – www.americanindian.si.edu/visit/newyork
- TMP 2019 www – Witryna projektu Toruńskie Miejsca Pamięci ze scenariuszem gry miejskiej – www.tmp.umk.pl/wp-content/uploads/2014/11/scenariusz-gry-miejskiej.pdf
- Tyler-Jones M., 2018, *The Interpretation Game. Cultural Heritage and the Digital Economy* – www.memetechnology.org/category/narrative-structure
- TUTW 2019 www – witryna toruńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku z ofertą dla członków – www.torun.pl/pl/torunski-universytet-trzeciego-wieku
- Wittenberg 2019 www – oferta Biura Turystyki miasta Wittenberg z licznymi zwiedzaniem fabularyzowanymi – www.lutherstadt-wittenberg.de/stadtfuehrungen
- JCH 2019 www – witryna czasopisma naukowego Journal of Cultural Heritage z kompletnym archiwum – www.journals.elsevier.com/journal-of-cultural-heritage

Heritage Interpretation in contemporary cultural tourism. Objectives and assumptions, levels and dimensions of programs, types of actions.

Keywords: heritage, heritage interpretation, cultural tourism, tourism management, tourist terminology.

Abstract

The article continues a series of analyses devoted to the interpretation of heritage in cultural tourism. After the previous two, relating to its history and areas or dimensions of heritage which are most often its subject, this text focuses on the interpretation activities themselves and has a systematic character. The introduction describes the development of research on the interpretation of heritage over the last 60 years, with their main centres and environments, authors and the most important problems addressed by them. The first part presents the general assumptions of the contemporary interpretation of heritage in the context of tourism. The second part identifies and analyses its levels, illustrating them with case studies. The last part identifies the most important dimensions (or layers) of interpretation programs, and indicates the tourism projects in which they are used. The task of the study is to provide ordered knowledge to the authors of interpretation programs and the interpreters themselves, as well as to organize professional terminology in this area of management in cultural tourism.